

ČAS

revija
leonove
družbe

letnik:
XXXIII

V

1938-39

VSEBINA: **Adriaticus:** Tržaški Slovenci v davnini (str. 137) // **Dr. Lambert Ehrlich:** Razvojna teorija (str. 149) // **Dr. I. Ahčin:** Češkoslovaška in njena usoda (str. 155) // **Obzornik:** Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani (str. 164) // **Ocene:** Religija (str. 167) // Filozofija (str. 169) // Socialno vprašanje (str. 171) // Jezikoslovje (str. 173) // Slovanstvo (str. 174) // **Zapiski:** O nastanku in razvoju božičnih iger (str. 175) // Bivša avstrljaka ustava in stanovska misel (str. 178) // † Emil Vandervelde (str. 180)

»Čas«, revija Leonove družbe v Ljubljani, izhaja vsak mesec razen v avgustu in septembru. Uredništvo si pridržuje pravico tuintam združiti dve številki.

Naročnina: 60 Din za Jugoslavijo, 70 Din za inozemstvo letno. Za dijake velja znižana cena 40 Din, ako se jih naroči vsaj pet na skupen naslov.

Uredništvo: Dr. Janez Fabijan, univ. prof., Ljubljana, Tyrševa c. 17/III., dr. Ivan Ahčin, glavni urednik »Slovenca«, Ljubljana, Jugoslovanska tiskarna in dr. Stanko Gogala, prof. na drž. učiteljsku v Ljubljani.

Uprava: Ljubljana, Miklošičeva cesta 7/I. (Prosvetna zveza); telefon št. 28-58.

Račun pri Poštni hranilnici, podružnici v Ljubljani, št. 10.433 (lastnica računa Leonova družba v Ljubljani).

Odgovornost pred oblastjo: Prof. dr. Fabijan za uredništvo, ravnatelj Karel Čeč za Jugoslovansko tiskarno.

Ponatisovanje razprav je dovoljeno samo s privolitvijo uredništva in z navedbo vira.

Tržaški Slovenci v davnini.

Adriaticus.

Politična in gospodarska usoda primorskih Slovencev in Hrvatov je ozko zvezana z usodo tržaškega mesta. Iz dobrih in slabih razlogov, pravi nekako Alessandro Manzoni, se dežela po mestu meri in z mestom zamenjava. To je pač dejstvo in Slovenci ga moramo upoštevati v naši teoretični in praktični politiki. Zato nas mora še prav posebno zajemati vse, kar je v zvezi s preteklostjo in sedanjostjo tržaških Slovencev. Moj namen je pokazati, da so Slovenci v Trstu živeli že v davnih stoletjih, in s tem izpodbiti precej razširjeno mnenje,¹ da so se naseljevali v mesto šele morda v 18. in 19. stol. V tem spisu se omejim na dokaz iz družinskih imen tržaških prebivalcev in opozarjam izrecno, da bomo govorili o tržaškem mestu, ne o kmečki okolici tega mesta. Da je okolica iz davnine slovenska, to priznavajo celo italijanski pisci. Navedem enega najbolj znanih. Ireneo della Croce, ki je pisal svojo »Storia di Trieste« ob koncu 17. stoletja,² piše n. pr. (II. str. 396): »... il ritrovarsi peri oggidì la città di Trieste attornata da ogni canto dagli Slavi ovvero Schiavi, mentre subito fuori delle mura, tutti gli abitatori de' villaggi e possessioni del territorio di Trieste, non parlano altro idioma che lo Slavo...« Ireneo izraža mnenje, ki je danes splošno sprejeto, da so Slovenci prišli do Trsta in zasedli okolico v 6. in 7. stoletju (ib. str. 422 ss.). Isti pisatelj pravi na drugem mestu, da »se pol milje od mesta ne rabi drugačna govorica ali jezik kot slovenski« (ib. str. 527). Ob njegovem času so mestni zidovi obkroževali kakih 5 ali 6 ha prostora na pobočju hriba sv. Justa. Z izjemo tega »starega mesta« leži današnji Trst na izključno slovenskih tleh. To zadostuje glede okolice. Namen tega spisa je dokazati, da so bili tudi v starem mestu samem Slovenci že od zdavnaj in da jih ni bilo malo.

¹ K temu mnenju se n. pr. nagiblje dr. Milko Kos v svoji »Zgodovini Slovencev«.

² Navajam po moderni izdaji iz leta 1882. To mesto se glasi poslovenjeno: »... dejstvo, da je dandanes tržaško mesto od vseh strani obkroženo od Slovencev, ko brž zunaj obzidja vsi prebivalci po vaseh in posestvih tržaškega ozemlja ne govore drugega jezika kot slovenskega...«

Obilnejši pisani viri za tržaško zgodovino teko šele iz 13. stol. Dosledno je tudi za slovenska imena težko najti kaj pred letom 1200. po Kr. Kar zadeva starejšo zgodovino, naj zadostuje opomba, da po splošni sodbi zgodovinarjev Trst ni bil od vsega početka rimljanski ali latinski, temveč po rimljanski ekspanzivni politiki v 2. stol. pr. Kr. z orožjem zaseden ter z naselitvijo veteranov in drugih Latincev zasužnjen in polatinjen. Jedro tega plemensko mešanega novolatinškega prebivalstva se je potem ohranilo še v stoletja po razkroju starorimske države. V mesto je vedno dotekala sveža kri iz bližnje in daljne okolice, a kulturno in gospodarsko je prevladovala novolatinska, italijanska tradicija. Največji dotok prebivalstva je bil iz slovenskih krajev, močan tako, da je mesto vedno obdržalo v svojem značaju krepko slovensko črto, četudi le podrejeno. Nepristna »Cronica di Monte Muliano« iz l. 1514. pripoveduje, da so prebivalci Trsta pred drugim rimskim napadom zbežali z vsem imetjem »v nemško stran« ter ustanovili Ljubljano. Na podlagi te bajke modruje Ireneo, da se je Stari trg v Ljubljani imenoval »Stari Trst« (sic!). Avtor te kronike je pač sodil, da so Tržaćani in Ljubljančani iste krvi, ker je ob njegovem času v obeh mestih temeljna ljudska plast govorila slovenski.

Obsežen repertorij imen in priimkov je v dokumentu z dne 27. oktobra 1202, ki navaja 358 tržaških prebivalcev, ki so v imenu mesta prisegli zvestobo beneškemu dožu Henriku Dandolo. Mnogo teh imen je latinskega izvora, nekaj tudi nemškega, prav veliko pa jih je tudi očitno slovenskih ali takih, ki označujejo prebivalce slovenskega jezika. Navedemo jih v moderni obliki; tu ali tam dostavimo v oklepaju izvirno obliko po Kosovem Gradivu V., št. 31.: Dobrovin, Gradinja, Zalič, Žužol, Niblo. Cink (Zink in Zinck), Vecel (Veceli, Weceli), Budina, Župan (Jubanus), Šutek (Suteg), Bolesta, Milič (Meliez, Melicz), Roš, Sobeslav (Sobesselau), Čekut (Cegot), Troha, Željko (Zalco), Kuret (Curinet), Budihna (Butigna), Volčina (Wocina), Slovenec Ivan (Jo. Sclavo), Tupista, Dragonja (Dragongna in Dagongna, morda Dugonja), Trebec, Sobonja, Pisec (Pisez), Selnik (Selnich), Bobič (Bobie), Bislav, Kurivec (Curiuz), Nežko (Niexco), škoda, Bor, mlinar »Ivan« (Iuan), Blagelin, Slovenec Valter (Walter Sclauo), Stanko Hrabre (Stanco Crabre), Mušel, Slovenec Stojan (Stoianus Sclauvo), Glava (Claba), Blagošič (Blagosit, morda Blagožit), Grumac (Grumaz), Prvin (Peruinus), Domadrag, Mož (Mons), Pecelj (Peyeli) Miro, Trinoga, Mirec (Miriz), Mrha (Marcha), Bertolaz. Notar, ki je pisal to listino, seveda ni imel pojma o slovenskem pravopisu, ker slovenščina takrat ni imela lastne pismenosti. Zato je zapisoval imena, kakor je pač mogel bolje ali slabše. Kdo naj prav razbere imena »Lannis« (Laniš?), »Vizart«, »Mesolto«, »Prezathen«, »Glamonaz«, »Pilizar«, »Manoles«,

»Saumich«, »Debonezan«, »Smeth« (»Schmech«), »Conas«, »Volriza«, »Padruz« itd.? Vendar vse kaže, da so slovenska. V listini je dalje mnogo mož navedenih zgolj s krstnim imenom, še več pa s poklicem. O teh se ne more soditi, kake narodnosti so bili. Če pa je eden naveden s krstnim imenom »Philip«, ne Philippus, to pomeni, da je bil Slovenec, ker je zapisan po slovenski izgovarjavi.

Upoštevati je, da so v tej listini popisani predvsem odličnejši možje in največ prebivalci mesta samega. Iz tega sledi, da je bil slovenski živelj v mestu izredno močan, vse močnejši ko na primer ob isti priliki v bližnjih Miljah, ki so tudi prisegle dožu zvestobo. Brez pretiravanja lahko zaključim, da je bila v Trstu okoli l. 1200. tretjina Slovencev.

Sredi 12. stoletja je porasla politična veljava in samostojnost mestnih občin. Stare ugledne družine so dajale može v mestne svete in odbore. V Trstu, kakor pač tudi drugod, je bilo zares starih patricijskih rodbin, ki bi izvajale svoj rod od staroveških Rimljanov, kaj malo, v Trstu še manj ko drugod. Med patricije so po sili razmer prišle mlajše rodbine. L. 1246. so člani 13 najuglednejših rodbin v Trstu sestavili posebno plemiško bratovščino (*confraternita delle tredici casate*), da bi bolje poudarili svoje staro plemstvo proti mlajšim številnejšim rodbinam. Pa že v tisti puristični, zaključeni družbi so vmes rodbine judovskega in tudi slovenskega pokolenja. Med trinajstimi dobimo ime Cigotti (gl. zgoraj l. 1202. Cegot) in Petazzi. To slednje ime se je v Trstu vulgarno vedno izgovarjalo »Petač« in je v virih dostikrat pisano »Petaz«. V grbu so imeli Petači sliko podkve ali podkovane pete. Seveda se ne more trditi z vso gotovostjo, da je ime v zvezi z grbom. V nekem privilegiju iz l. 1561. govori cesarsko pismo, da je v grbu sedem srebrnih petakov (*septem Argentei Nummi, quos vulgo P e t a c h o s vocant, unde Familiae Vestrae cognomen accepimus. Ireneo II. str. 88*). Cesarsko pismo upošteva kot nekaj vsakdanjega, da se v Trstu govori slovenski. Ireneo še razlaga: »Petach, moneta cosi addimandata nell' idioma slavo, del valore di due soldi« (ib. 89). Takrat sta brata Petača na socerbskem gradu postavila dva nova topova, na katerih je bil vlit napis: »Hieremias et Benvenuto Petaz (sic!) Tergestini fratres Fieri me fecerunt Ann MCLV.«

Že v dobi pred zasedbo Trsta po avstrijskih vojvodih se nahaja v Trstu obilo slovenskih imen med imenitniki. Ko so n. pr. l. 1202. Tržačani poslali v Piran k dožu Dandolu poslanstvo pred njegovim prihodom v Trst, so bili v poslanstvu tudi Dominik Mirec, Leon Mož (»Mos«) in Blagdin (morda isti kot zgoraj Blagelin). Znana je bila v Trstu rodbina Stojanov. Stojan je omenjen že l. 1202. in pozneje še mnogokrat. Tako je n. pr. Jernej Stojan šel l. 1368. v družbi s Franjem

Bonomom v Benetke na diplomatska pogajanja. (M. Sila, Trst in njegova okolica, str. 69.) Iz 13. stoletja je tudi že znano ime Niblo in Niblis. Lenart »de Recano« in Fran »Niblo« (original ju navaja v ablativu) sta bila l. 1226. med pričami, ko se je sestavljal akt o odstopitvi škofovskih pravic mestni občini (Ireneo III. 69). Med imeni, ki smo jih navedli zgoraj v dokumentu iz l. 1202., se izmed plemiških nahaja poleg Nibla Žužol, Tupista, Blagošič in Mirec, ki so skozi stoletja imenitna v Trstu.

Iz l. 1224. imamo v listinah zapisana imena prič: Sinech (in Sinec), Pentech (in Pentec) ter Zussol (drugod Susol). V današnjih priimkih imamo ohranjeno obliko Petek.

L. 1213. je bil za škofa v Trstu imenovan Konrad Tršut iz Čedad, imenovan tudi Bojan (Corrado Tarsot . . . detto anche Corrado Boiani. Tamaro, Storia di Trieste I. 140). L. 1260. je postal škof drug rojak iz Furlanije Arlongo Višgoj (Visgoni de Vocisperch). L. 1285. je zopet prišel iz Furlanije za škofa Briščak (Brissa in Brixia).

Na Primorskem je med Slovenci dandanašnji pogosten priimek Zafred. V obliki Zufredo ga velikokrat srečamo v srednjem veku. L. 1295. se omenja »Zufredo notario de Tergesto« (Ireneo III. 129). L. 1282. je med sodniki v Trstu »Zufredo de Amelia« (Tamaro I. 162). L. 1278. je škof Arlongo potrdil novi samostan benediktink. Med navzočimi kanoniki je bil »Gregorius dictus Beloch«. Med pričami sta navedena dva »Topista«. Notar je bil »Zufredus«.

Obilnejšo bero osebnih imen oz. priimkov nam nudi 14. stoletje. Najprej omenimo, da se najdejo tudi ženska imena kakor n. pr. Anica, Vida, Majdina. Najde se Nedeljka iz Merčan (»Nedelca de Merzano«, Caprin, Trecenti, str. 162). Najde se hišna posestnica Justina »de Sclocha« (Sloka); druga posestnica »domina Jeppa« (najbrž Žefa), po kateri nosi ime današnja ulica Geppa.

V miru med Benetkami in Trstom, sklenjenim l. 1369., je republika zahtevala izgon 40 odličnih meščanov, med temi Bertolina Boteca (Botez), Nikolaja Prebeca (Prebec), dveh »Sizza« (Širca?) in Nikolaja »Listiza« (Tamaro I. 244). Neki Bando »Botez« (Bodež?) se imenuje že l. 1313. Bil je poročen s Klaro, hčerjo glasovitega Ramfa, ki se je po neki verziji hotel polastiti knežje oblasti v Trstu. Istega leta 1313. je bil med tremi sodniki »Domenico de Sainost« (Tamaro I. 205). Ko je bil Ramfo ubit, so njegovo zaseženo premoženje upravljali trije možje, med temi »Montulo Munar« (ib. 252).

Ugleden Tržačan je bil neki »Steno« (ib. 250), dalje Krištof »de Sobogna«, dalje Simeon »Rubida«. Mnogokrat se omenja rodbina »Bitino« (tudi Bittino). L. 1359. je bil camerario Dominik »de Mirissa« (primerjaj Mirez, Miris, Mirizo). Mirissa so bili dolgo dobo med najuglednejšimi v Trstu.

Mestni župani (podestà) so morali biti vselej tujci. L. 1325. je bil podestà v Trstu Filip Kunc s Čedajščine (Cuncius, Conzo), l. 1340. Gradnik iz Beneik (Gradenigo), l. 1367. Nikolaj Poljanc (Polani).

Med posojevalci denarja okoli l. 1350. se v mestnem statutu imenujeta »Čufredus de Drusmano« in »Joannes Gamboço« (drugod »Joannis Graniboçi«; prim. Gombač). Neki »Filippo Custigne« je imel štacuno v Trstu. Med stavbenimi mojstri je l. 1313. »magister Muscoi« (Mužgoj), l. 1384. Nikolaj Perman, dalje Nedeljko (»Nedelo«) iz Sežane ter Franc »de Cozena« (Kozina?). L. 1395. se omenja mojster in klesar »Vosca« (tudi »Voisca«). L. 1325. je imel v mestu hišo blizu mestne palače neki »Hercurico«, ki ga drugi bero za »Hercnicio«. Utegnil bi biti Grgurič. (Za slovenske in hrvaške priimke je bilo ime sv. Gregorja posebno bogato na izpeljavah.) Tržaški meščan je bil ob istem času »Almerico de Bricio«. V mestnem statutu se tudi že omenja pozneje tako ugledna Čičeva rodbina (Cichi). Med duhovniki se omenja l. 1366. don Lucca »Covazza«, po vsej priliki Kovač, med kanoniki l. 1384. Julij »Cognез« (Konjec) in Jurij »Nabiaveз«. Dominik Čeklin (Ciclino) je l. 1355. obnovil propalo bolnišnico zunaj mestnih vrat v Kavani.

Ko je devinski grof za vojvodo Leopolda l. 1382. zasedel Trst, je poveljeval posadki »Michele di Weixenstein (o M i c h e z Wexistainer, come lo dicevano di solito) ...« (Tamaro I. 274). Tudi ta podrobnost kaže na to, da je bila slovenska govorica v Trstu splošna že v srednjem veku.

*

Z letom 1382. je prišel Trst pod vrhovno oblast habsburških vojvod in tako v zvezo s Slovenijo; saj je bila tedanja Notranja Avstrija faktično Slovenija v nemški upravi. Ta okoliščina je gotovo vplivala na doseljevanje Slovencev v Trst, a kot smo že dokazali, se to ni takrat šele sploh začelo, ampak je bilo le v neznatni meri pospešeno.

Kandler v delu Consiglio dei Patrici navaja imena mestnih svetovalcev iz l. 1468. Iz patricijata ima navedenih (str. 64) 200 imen. Od teh je 11 Mirišev (»Mirissa«), 7 Mircev (»Mirez«), 2 Lisic (»Lessizza« in »Lissizza«), 4 Briščaki (»Brischia«), 6 Brežingojev (»Vrasingoj«), 4 Petači, 6 Čekutov (»Cigotti«), 2 Blagošiča (»Blagosich«), 2 Nedeljka (»Nedello«), dalje Bitin, Babič, 2 Jakonja (»Jacogna«), Čič (»Chicchio«), Klimše (»Climse«), Surina (»Zurrina«), 2 Šušmana (»Sussmann«). V tem zboru odličnjakov je tedaj kaka tretjina slovenskih imen. Kandler našteva na istem mestu (str. 65) še 56 imen plebejskih svetovalcev (Consiglieri tratti dalla plebe). Med temi najdemo priimke Perč, Tomič (»Tomice«), Perman, Verhovljan, Vremec, Smuk, Bertoš (»Bertosio«), Avber (»Alber«), Jurca (»Jurizza«), Peterlin, Lukež, Kožuhar (»Cosichar«), Fernjak (»FERNIACH«), Vipavec, Kosec, Cic, Primož (»Primos«), Šalež (»Salis«).

V letih 1467—69 je mesto doživelo velike pretresljaje in nezgode. Dve stranki sta si bili v laseh, ena za staro neodvisnost, druga za Avstrijo. Prva je nekaj časa zmagovala in je v septembru l. 1367. izgnala več vplivnih nasprotnikov ter jih dala in effigie obesiti. Med temi je naveden Peter »Sugherzo« (Tamaro I. 361). Nekateri drugi so tudi bežali in se zatekli v Devin, ki je malo poprej od rodbine Walsee prišel na Habsburžane. Devinski kastelan Ellacher, tržaški kapitan Jurij Černomeljski in vipavski kastelan Nikolaj Logar (»Lugar«, gospod Jamski, von »Lueg«) so se dogovarjali, kako ukrotiti upornike. Skrivni pristaši so Logarju odprli mestna vrata v Donoti na večer novega leta 1468. Logar je z vojaštvom in emigranti vdrl v mesto med krikom slednjih: »Traditori, volè dar Trieste alli Veneziani!« Nekateri uporniki so pobegnili, drugi so bili ujeti in odgnani v devinske zapore, med temi Mirigo Lisizza. Med tistimi, ki so se zdaj vrnili v mesto, se imenuje neki Grgič (»Gorgis«). Logar je postavil nove sodnike, med temi Tomaža Čiča. Sklical je mestni svet, ki smo ga zgoraj imeli v mislih. Cesar je imenoval Logarja za tržaškega kapitana 9. febr. 1468. Tržačani so kovali novo zaroto; med voditelji je bil tudi Dreja Lukež (Dreia Luchès). Zarota je izbruhnila 15. avgusta 1468 z uspehom. Logar se je rešil s tem, da je obljubil izpustiti devinske jetnike. 14 njegovih zaupnikov je bilo obešenih, med temi Tomaž Čič, dva Stojana in Andrej Fižnik. Ob letu se je kajpak Logar vrnil z močno vojsko. V bitki na Pončani so od prvakov padli Anton Surina, Anton Miriša in Nikolaj Pertol (Pertolt = Pertot). Logar je mnogo upornikov justificiral, med temi sta imenovana Anton Ličan (»Licino«, Kandler l. c. 65) in Martin Govedo (morda Covedo = s Kubeda). Pravočasno je zbežal iz mesta Martin de Lasca (iz Lašč?).

Ker smo že pri politiki in vojski, omenimo, da je bilo nekaj hrupa že l. 1424., ko sta Donato Scorpion in Nikolaj Bric ali Urič (»Vritz«, »Uriz«, »Urich«) baje hotela mesto izdati Benečanom. Tržačani so obesili vsakega na enem mestnih stolpov. Kako nevarno je simpatizirati z Benečani, je skušal že l. 1420. »Marco de Sussula« (Žužola). Rekel je samo, da je vseeno, če vladajo Benečani ali Avstrijci. Občinski svet ga je strogo kaznoval (Ireneo III. 254).

Vrnivši se k miroljubnejšim rečem, omenimo, da je bil Pashal Čič l. 1426. javni notar, da je bil okrog l. 1404. kanonik Jakob »de Niblis« (Neblič?), da je Simon de Niblis l. 1414. dobil dovoljenje za gradbo bolnišnice pred mestom v bližini poznejšega lesnega trga (zdaj Goldonijev trg); da je Matija z Gorjanskega (»de Vorienco«) ustanovil l. 1416. oltar sv. Matije v stolnici; da je bil Tomaž Trina (Trinoga?) ca 1421. dekan stolnega kapitlja, Conforto Lissizza pa kletar (caneparo, ključar) stolne cerkve. Mestni svet je l. 1415. poslal k celjskemu grofu kot zastopnika Lenarta Blagošiča. Mihael

Planinec (»di Planina, triestino« Scussa, Kronika) je l. 1429. napravil oltar v stolnem baptisteriju. Istega leta se omenja mojster »Moro Susolo«. V 15. stoletju se prvič omenjajo v Trstu Travnarji. Tako se leta 1473. imenuje med lastniki ladij »Marino Traunar«. Travnarji so bili dolgo časa med prvimi veljaki v Trstu in še današnje dni se po njih imenuje neki kot v starem mestu Travnarjev dvor (Corte Trauner). Laški avtorji trdijo, da so prišli Travnarji z Beneškega; dokaz, da so bila tudi v globoki Benečiji slovenska imena neredka.

Opatinja tržaških benediktink je bila l. 1455. Dominika Babič. V tej zvezi naštejmo še druge opatinje slovenskega imena v istem samostanu: l. 1534. Katarina Obračen, l. 1685. Sholastika Jurko, l. 1689. Petronila Studena, l. 1685. Placida Paradiž, l. 1708. Pavla Marija Studena, l. 1732. Petronika Boljun, l. 1843. Angela Rejc, l. 1882. Gertruda Stanko.

L. 1488. je postal škof v Trstu Ahacij »de Sobriach«, baje koroški plemenitaš. Za kanonika je bil izvoljen l. 1493. Andrej Črnja. Leta 1494., ko je umrl kanonik Ivan »Snello« (Ženel?), je bil na njegovo mesto izvoljen Marin »Jurizza«. Za arhidijakona stolne cerkve je l. 1495. cesar imenoval Jurija Premerja (»Premer«, Premrl?). L. 1481. se omenja sodnik Just »Snel«. L. 1473. se omenja kanonik Mihael »Sutta«. L. 1466. je delal testament kanonik Peter Vremec (»de Uremo«). L. 1491. se omenja kanonik Fran Mirec. Okoli 1456. se omenja duhovnik Gašperin Brišček (»de Brischia«).

Bogato zakladnico slovenskih imen imamo v delu »Jakopo Cavalli, Commercio e vita privata a Trieste nel 1400«. Tu najdemo med hišnimi posestniki sledeča imena: Brežingoj, Babič, Jakonja, Črnja, Mirec, Niblo, Blagošič, Briščak, Toni iz Saleža, Ruša, Perman, Tomič, Križman, Neža Sekira, »Pisaz« (morda Piščanc), Drudol, Blek, Vremec, Grgič, Vipavec, Klimše, Šajnost. Tržaške gostilne so bile v 15. stoletju skoraj vse v rokah Slovencev; zraven pride še več Hrvatov; italijanskih gostilničarjev je bilo komaj četrtina. Pri Cavalliju najdemo sledeče gostilničarje z domačimi imeni ali pridevki: Marino iz Serziграда (Sergijev grad je morda Črnikal), Matija s pridevkom Matic (»Matiza«), Miha Perman s pridevkom Rusec (t. j. rdečelasec), Gregor iz Ptuja s pridevkom Figa (figabirt), Matej Zobec, Peter Hus, Hans Tašlar, Urban Povšnar, Martin Ribica (morda Ribič, iz Novega mesta) s pridevkom Mačanja, Rado iz Dubrovnika, Matej s Korčule, Miklavec iz Stične, Tristan iz Bistrice, Jurij iz Metlike, Černe iz Stične, pozneje tudi Černetov vnuk Urban iz Stične, Kostev iz Podgrada (»Costeu da Castelnovo«), Marko Župan (»Supan«), Ivan Žužol (»Susolo«), Škrbec (»Scerbeč«), Ivec, Maslo (»Masclo«), Mikše (»Michse«), Kocjan (»Cociano«), Janko Pemc (»Janko boemo«, Čeh), Janže. Bilo je vrhu tega še dokaj gostilničark: Neža (»Gnesa« in

»Nesa«, Maruša, Lepa Lucija (Hrvatica), Neža s pridevkom »Cernarit), Helena Žabarica (»Xapariča«), Katre (»Chare«) in Anica. Pa tudi v drugih poklicih nahajamo veliko slovenskih imen. Klemen »de Dobrava« je bil l. 1404. vinomerec. Janzel Tence je imel skupno z nekim Trombettijem l. 1402. v zakupu mestno mesarijo; viri ga pišejo »Jančel de Tanç de Messeria de Lasca« in »Jančel Tanxe de Moseria«. Trgovci so bili: Benedetto »Cai«, »Tomaso de Zagabria«, Jurij Gec; krojači so bili: »Michele de Cocevia«, »Matteo Campnich« (Kamnik, z naglasom na koncu), Kocjan, »Tomaso de Postoina«. Izmed čevljarjev se najdeta Ivan iz Trnovega in Zorko (»Sorco«). Zakupnik mestnega daca je bil l. 1468. Angelin iz Cerknega. Pavel »de Novamesta« je bil l. 1501. mesar v mestni klavnici. L. 1489. se omenja zdravnik »Giorgio de Gors« (tudi »Gorgis«), najbrž Grgič. Omenja se sodni prokurator »Musel«. Med tržaškimi veljaki sta Acarisio in Michele »Cosez«. Omenja se posestnik salin »Jurizza«, lastnik ladje Peter »de Nexia« (najbrž Nežin; ta način poimenovanja je še v navadi v Istri), »mornar Luca de Cil« (iz Celja), posestnik vinograda »Domenico de Masieris«. Od veljakov, meščanov in prebivalcev Trsta, ki so zaradi okoliščin prišli v javne zapisnike, najdemo pri Cavalliju še sledeča imena: Vivaldo »Choselini«, »Gais« (t. j. Čač), Tomazič, Skuša, Pleško (»Plecho«), Valente »Camnich«, Urban iz Trnovega, Hans Pilar, Marin iz Višnje gore, Jeler iz Čedadada (Ellero »de Cividato«, sic!), Nikolaj Mikše, Mikše iz Paradiža (»de Paradixo«, Paradiž je bila imenitna gostilna pred mestnimi vrati Riborgo), Konjec, Golob, Kapus, Jurko, Sabadin, Nedelo, Turk, de Jama, Slavik (»Sclavico«), Ščibin (»Schibino«), Studena, Kosirep, Škofulin, Hrovatin, Škrp (»Scherp«), Prisinec, Gregor iz Ribnice, Andrej »de Bledis«, Nikolaj »de Vipau«, Kobencelj (»Chubilenza«). Zajemljiva je včasih tudi oblika krstnih imen, n. pr. »Blas del Gilinar« (torej Blaž, ne Biagio), »Primosio de Vipau« (Primož, ne Primo), »Gera detta Sinasea« (Jera, ne Geltrude), »Janco«, »Jančel«, »Aniča« itd. Poučna je tudi ženska oblika v priimkih, ki je bila slovenščini lastna, n. pr. Miholica, Hrovatica.

Tudi to je značilno, da so bili cesarski kapitani v Trstu zelo mnogi iz slovenskih krajev ali slovenskega imena, kar bi kazalo na to, da so imenovali take, ki so bili zmožni slovenščine. Navedemo sledeče: Urh Šenk Ostroviški l. 1411., Ivan Breda l. 1449., Gašper Lamberg 1452., Gašpar Črnomeljski 1461., Ludvik Kozjaker (Cosischer) 1464., Jurij Herberstein 1465., Nikolaj Logar 1468., Nikolaj Ravbar 1470., Gašpar Ravbar 1483., Jurij Moskovič 1506., Tržačan Ivan Šajnost je bil kapitanov namestnik l. 1508.

*

Iz 16. in 17. stoletja bi lahko navedli še več slovenskih imen. Iz tega časa je prva krstna knjiga, o kateri pravi Matija Sila, da vsebuje dve tretjini slovenskih imen. Seveda so vnešeni tudi okoličani, ker je bila pri sv. Justu osrednja župnija. Tu bomo navedli nekaj imen, nabranih iz raznih virov. L. 1521. je bil nastavljen za kaplana pri kapeli sv. Lovrenca (za sedanjo mestno palačo) Matija »Plespelizza«. L. 1524. sta priredila prve saline pod Ščedno Tržačana Briščak in Travnar. L. 1528. je umrl patricij (mestni odbornik) Nikolaj Pegec (»Pegec«). V tej dobi je bila imenitna rodbina Ustja. Tomaž Ustja je vodil leta 1532. oddelek tržaških bojnikov zoper Turke (Tamaro II. 62). Enako imenitna je bila rodbina Skuša (»Scussa«). Iz te se je rodil znani kroničar Scussa, ki je dobro obvladal slovenščino. Nič manj veljavni so bili Studeni in Kamniki, ki smo jih našli že v 15. stol. Druga plemiška rodbina so bili Brebiši (Ireneo III. 317). Med odličniki so bili tudi Vojska v 16. stol. Tristan Gojna (Goina) je bil arhidiakon ca 1533. V javne zadeve se je mešal leta 1551. Ivan Bertoš. Just »Sclenuccio« je padel v bojih s kmeti l. 1560. Po napadu na Lokev l. 1563. je bil obsojen na smrt in potem pomiloščen Tržačan Bernard »Robez«. V tej dobi so prišli do veljave v Trstu Avberci (de Alber) in Jurkoti, ki smo jih že omenili. L. 1574. je postal cesarski kapitan »Römer de Marez«. Škof je postal l. 1575. Nikolaj »Coret«, l. 1595. Ivan Bogarin (Goričan), l. 1621. Reginald Škrlič (»Scarlicchio«, poznejši ljubljanski škof, doma iz Tržiča ob morju). V 2. polovici 16. stoletja je živel slikar Peter Gušič, po vsej priliki Tržačan (Tamaro II. 92). Kanonik Štefan Travnar je v 17. stol. pisal tržaške spomine, ki so se pozneje zgubili. V tisti dobi je arhitekt Peter Studena vodil razna dela na tržaškem gradu. L. 1648. je bil pevovodja pri sv. Justu duhovnik Avrelj »Mezzerich«; njega je nasledil dotedanji organist Ivan Marija »Babich«. Gregor »Juriza« je bil eden od štirih zdravstvenih svetovalcev ob kuži l. 1600. Pri cerkvi sv. Boštjana in Roka je bil l. 1694. duhovnik Štefan Knez (»Chenez«). V isti dobi je bil neki kanonik Ustja. Za cesarskega kapitana je prišel l. 1665. Ivan Jakob »Raunoch«, doma s Šilertabra na Pivki. L. 1674. je prišel za kapitana Goričan Filip »Cobenzel«.

Iz 16. stoletja je za Trst važen prihod jezuitov. Po dogodkih, s katerimi se je začela na Češkem tridesetletna vojna, sta l. 1619. prišla v Trst dva tamošnja patra, Švab Metzler in Goričan »Salateo« (Zlatej ali Zlatič). Nova naselbina je sredi starega mesta kupovala prostor za cerkev in kolegij. Kupili so od vdove Lavre Šiškovič hišo, od Ivana Jakoba Jurkota dva vrtiča, od Jakoba Ženela (»Snell«) hišo, od Marije vd. Babič hišo, od Antona Jurkota vrtiček. L. 1627. pod škofom Škrličem so položili temeljni kamen za novo veličastno cerkev Marijinega oznanjenja. Takrat so bili magistri Sebastijan Ja-

nežič s Kranjskega (»Janeschizh«), Jernej Vičič iz Trnovega in Simon »Ster« (morda Sterle) iz Kamnika. Goričan Jernej »Trebitius« je bil »credentiarius«. Jezuitje so začeli z živahnim delovanjem v šoli in cerkvi. Imeli so krščanski nauk v slovenskem in laškem jeziku. L. 1727. so začeli z ljudskimi misijoni, pri katerih sta se odlikovala patra »Zuzer« in »Jakobovich«. Od rektorjev našteva Rossetti (Archeografo Tr. 1830., str. 252) sledeča imena: 1680. »Schenderich«, 1699. Studena, 1706. Barsich, 1715. Zlatoper (»Slatoper«), 1738. »Petrus«, 1747. Jankovič, 1756. Bradičič, 1760. »Pepeu«, 1766. »Bosizio«. Izmed patrov so iz iste dobe Bric, Škerl, Černja, Pilepič, Al. Ustja, Kapus, Hrovatin, Pertot, Trojer, Rejc (»Reyss«), Ant. Ustja. Od analistov so pohvaljeni patri: Miha Patron iz Jarenine, Jos. Kraljič z Reke, Ludvik Drenik iz Planine na Notranjskem, Ivan Krstnik Bartolovič iz Senja. Oltar sv. Frančiška Ksaverija v jezuitski cerkvi je dar grofice Petačke (»... contessa vedova P e t a z z a, Beatrice nata Strassoldo, a' piedi del quale riposa in quondam defunto consorte, illustrissimo signor conte Nicolò P e t a z.« Scussa ad a. 1670.). Kandlerjeva kronika navaja k l. 1695. smrt jezuitskega patra Bavčarja: »Muore il padre Bauzer, dotto Gesuita, scrittore delle cose istriane, goriziane e noriche.« L. 1753. je pater »Werles« (Brglez) naslikal fresko v absidi nove cerkve.

Leta 1674. se v Trstu omenja slikar »Micor«. Ob istem času je živel tržaški slikar »Preuc«. Ime tega slednjega bo najbrž identično s patricijskim imenom »Preme«, dasi bi ga Tamaro (II. 148) hotel popraviti v »Prima«. Za leto 1695. navaja Kandler tržaškega patricija »de Glesinacs«, ki je šel za konzula v laške Marke. Leta 1702. so imeli Tržačani sovražen obisk francoskega brodovja, ki je bolj za demonstracijo streljalo na mesto. Škodo je imelo šest posestnikov, med temi Lazar Kranjec (»Cragnes«) in Aljaž (»Alias«).

Kandler v že navedeni »Storia del Consiglio dei Patrizi« navaja na str. 81 imenoma vseh 220 mestnih svetovalcev iz l. 1510. V tem izkazu naletimo na marsikatero zajemljivo ime, na pr. Gojna, Smuk, Hudavağa, Frankdol, Turina, Bertoš, Rože (v tej obliki še na Krasu; »Roseta« najbrž po tožilniku), Ljubibratič, Geršek, Kučič (Chuchi). Od starega plemstva so Miriši, ki jih je kar 16, Brežingoji 4, Čekutov 5, Čičev 5, Permanov 5, Travnarji 3, »Snello« 4, Petač 1, Šajnost 1, Blagošič 1, Briščaki 4, Skuša 2, itd. Od vseh 220 imen je 80 slovenskih, to je obilna tretjina. Z reformo mestnega statuta iz l. 1550. je bilo število svetovalcev omejeno na vsega vkup 80 oseb (Kandler, ib. 95); tudi v tem svetovalstvu je dobra petina slovenskih imen. Poleg tega širšega svetovalstva 80 oseb je bilo še ožje, obstoječe iz 39 oseb; med temi slednjimi je četrtnina slovenskih imen.

Poleg letnice 1382. je za tržaško zgodovino posebno imenitna 1719., ko je cesar Karel VI. ustanovil v Trstu prosto luko. Od takrat se je Trst začel razvijati v veliko svetovno pristanišče. Zidati se je začelo v obilnejši meri zunaj mestnega zidovja na nekdanjih solinah, nastalo je »novo mesto« v okolici sedanje cerkve Novega sv. Antona, to je bil izrazito trgovski del mesta, kamor se je naseljevalo ljudstvo iz vseh krajev. Demografski pritisk slovenstva se je razmeroma le malo pojačal, ker je bil že itak precejšen. To je treba izrecno ugotoviti, ker je zlasti pri Italijanih ukoreninjeno mnenje, da gre slovenski pritisk pripisovati izključno le tem novim razmeram, zvezanim za vulgarno pojmovanje z imenom cesarice Marije Terezije. Z druge strani pa je treba ugotoviti, da je po novih razmerah trpel tradicionalni značaj najbližje slovenske okolice, ki se je začela odmikati.

Vendar so tudi v ti novejši dobi zemljiški posestniki v neposredni bližini mesta skoraj sami Slovani. Tako je n. pr. Ivan Verč l. 1774. prodal Judom nekaj vinogradov pod gradom za novo izraelitsko pokopališče na prostoru, kjer je zdaj Spominski park. V bližini ulice Pondares je l. 1785. srbska cerkvena občina kupila zemljišča od Lazariča in Bizjaka. L. 1905. je kmet Pegan prodal za 231 gld. zemljišča na vzhodni strani za gradom, ko so izpeljali novo cesto med gradom in stolnico na trg pred stolnico (ulica sv. Justa). Zraven tega trga je bilo na hribu sv. Justa obdelano »Pilepičevo zemljišče«; zdaj je na tem prostoru velik spomenik v svetovni vojni padlih iredentistov.

Za prosto luko se je poganjal v imenu Trsta že l. 1709. Ivan Jakob »Budigna«, Tržačan, takratni vrhovni davčni iztirjevalec. Kot veletrgovci so se kmalu po otvoritvi proste luke uveljavili Jakob Izgorc, Tomaž Presel, Ivan Milharčič, Valentin Jelušič, Platnar. L. 1765. je odprl tiskarno »Winkovitz«, l. 1824. pa Marnik (»Marenigh«). Arhitekt »Struppi« je l. 1769. gradil novi lazaret na rojanski Muželi; on je tudi narisal zemljevid Trsta in okolice (1776). V omenjenem lazaretu je bil zadnji ravnatelj Anton Pogačnik; l. 1811. so lazaret spremenili v vojni arzenal. L. 1800. je Tržačan Matej Perč (»Pertsch«) izdelal načrt za veliko gledališče (sedanje operno gledališče Verdi). L. 1780. je na glavnem trgu zidal palačo veletržec Jovović. L. 1756. se je v Trst priselil iz Krmina Anton »Bidischini«, začetnik bogate rodovine.

L. 1740. je prišel za škofa v Trst grof Jos. Leopold Petač, baje rojen Ljubljčan, ki je tudi l. 1760. šel za škofa v Ljubljano (Tribel. Passeggiata, 109). Tržaška benediktinka Gertruda Aljaž je šla l. 1736. za predstojnico na Reko. Po razpustu jezuitskega reda je cesarica l. 1777. pri »Zovitarjih« ustanovila župnijo. Prvi župnik je bil Marko Zadnik (»Sadnec«), za njim dva brata Milaniča in l. 1837.

Jernej Legat, poznejši škof. Okoli l. 1808. so v Trstu še živeli trije bratje laiki razpuščenega reda, eden teh je bil Filip Zlatoper, drugi Matija Lang.

V že označeni Triblovi knjigi najdemo polno slovenskih imen hišnih posestnikov v starem mestu iz te dobe, n. pr. Keršič, Matevžič, »Debeletz«, Štoka, Krt, Lukovič, »Aite«, Urdič, Knific, Dornik, Dimnik, Cesar, Sedmak, Tavčar, Žgavec (»Sgavetz«), Hren (Grenna«), Čač (»Chiaz«), Brajnik (po tem se je imenovala tudi ena ulica v starem mestu), Bežiglav (»Besiglau«, morda pravilneje Božeglav), »Giurovich«, »Mezzarich« (in »Mazzarich«, najbrž Mesarič), Kisovec, Bujačič, Brezavšček, Benedičič, Lazović, Mužica (»Musizza«). Druga imena, na katera naletimo v knjigah: Kos (»Kuss«), Buda, Golob, Blažević, Sinigoj, Dežela, Slokovič, Mahlič, »Peroch«, Nadoh, Merlak, Ratiša. V zvezi s političnimi dogodki in vojnimi prevrati ob času Francozov se imenujeta trgovca Milošević in Poles, potem neki Košuta, Milič, Šušteršič, Dežela, Repesič, vsi ti kot frankofili ali bonapartisti. Francozi pa so za avstrofila imeli zapisana Vrama in Pilepiča. Major Lazarič, ki se je odlikoval v bojih, je bil tudi Tržačan. L. 1833. je objavil zgodovino tržaške-koprške škofije neki Trpin. Neki Vičič (»Vissig«) je l. 1842. omogočil prezidave in poprave pri jezuitski cerkvi. L. 1826. se omenja kanonik »Pezzulich«.

Iredenta, ki je začela polagoma v 19. stol. dvigati glavo, se je v veliki meri sestavljala iz poitalijančenih Slovencev in Hrvatov. Imena pričajo: Duplanič, Žnidar, Mahlič, Sinigoj, Godina, Poropat, Šmuc, Sancin, Resman, Franelić, Poljanec, Lampreht, Dudović, Vidahović, Pušić, Živković, Franović, Nikolić, Jelušić, Belušić, Zbizaj, Stegu, Kocjančič, Rašković, Berle, Batistič, »Kretz«, Mušič, Kavčič, Bertoš, Četiri, Možetič, Snedec, Cotič, Jesenko, Popović, Sorč, Jerala, Arbanasić, »Vodopivetz«, Andrić, Kamus, Molić, Pregel, Rejc, Rovis, Souček, Vodnik, Marković, Zmajević, Kraševac, Sosič, Pečenko, Škrjanc, Hrovat, Marinac, Bašić, Štefe, Dobrila, Premuda, Bitežnik, Kravanja, Špacal, Kobal, Kramar, Plahuta, Svetec, Juretić, Mračič, Benko, Rodica, Lozar, Juvan, Buzić, Černe, Bulc, Jeleršič, Suban, Mrak, Kumar, Leskovec, Lahovič, Novljan, Sterle. To je cela vrsta slovanskih Lahov iz predmarčne dobe do svetovne vojne, ki so se izpostavljali na razne načine za italijanske politične cilje. Naštejmo zdaj še nekaj takih, ki so delovali na polju znanstva in umetnosti: Stosić, Kobol, Milošević, Grablovic, Benko, Svetec, Zlatoper, Stuparić, Vidosić, Bersa, Jelčić, Vasilić, Kunc, Pušić, Tence (»Tanzi«), Rodica, Franelić, Budimić, Jurić, Vidmar, dva Tominca (znana slikarja), Modrijan, Hrovatin, Dudović, Metlikovec, Orel, Mičel, Marušić, Hrovat, Alfred Tominc, »Pezzicar« (menda Pečar), »Cosmitz«, Varidović, »Covacich«, »Smareglia«. H koncu omenjamo znanega

knjigarnarja »Treves« v Milanu. Rojen je bil v Trstu. Izvirni priimek je slovenski Trebec.

Z letom 1848. je nastala nova doba za Slovence, doba narodne probeje, kulturnega razmaha in politične organizacije. Podrobna analiza imen za to dobo ne bi imela več istega pomena, kot za davno preteklost. Trenje obeh narodnosti prehaja v nove oblike, spor se vedno bolj ostri. Začenja se sistematično delo raznarodovanja, mnogo se dela za spremembo in popačenje slovenskih priimkov, dokler se to slednjič ne uzakoni. Okoli l. 1926. je v Trstu še tretjina slovenskih priimkov, nad katere se je spravila birokracija, da jih izbriše s tega sveta. Toda zgodovina se ne da izbrisati.

Razvojna teorija.

Dr. Lambert Ehrlich.

Zakaj je svet t a k , kakor je?

(Svet umemo tu kot celokupnost vidnega stvarstva, anorganskega in organskega.)

Zakaj so ozvezdja in osončja taka, kakor so?

Zakaj je zemlja sedaj v takem stanju?

Odkod so organizmi, živa bitja?

Odkod to, da so organizmi razdeljeni na rastlinski, živalski in človeški krog?

Odkod to, da so rastline in živali razdeljene na toliko različnih skupin, družin, razredov, vrst?

Na ta vprašanja je človek od pamtiveka skušal najti odgovor.

Najstarejša poročila zgodovinskih narodov, ki so nam zapustili pismena poročila, pa tudi ustne tradicije nepismenih prakulturnih narodov vedo povedati o ustvarjenju anorganskega in organskega sveta po Najvišjem bitju.

Okrog teh poročil se pa pletejo skoraj pri vseh narodih kosmogonski miti, ki razlagajo postanek in razvoj neživega in živega sveta »avtonomno« iz lastne moči. Mitoloških variant takih kosmogonskih razlag je neštevilno. Egipčani govorijo v svoji »knjigi mrtvih« o prasnovi, pravdi Nun, ki se diferencira po neki notranji sili v razne spolne božanske dvojice, ki so isto kot voda, ogenj, zemlja, zrak itd.

Indijci so v svojih knjigah »b r a m a n a s« čitali: »V začetku je bil brezosebni Brahman; ta je proizvajal bogove in jim je dal te vidne svetove kot sedeže, to zemljo, ta zračni prostor, to nebo. V Brahmanu je vse delovanje, so vse želje, je vsak vonj in okus. On drži ta vsemir vključen v sebi. A ta Brahman je obenem moj A t m a n , moj lastni jaz.«

Grški jonski filozof Anaksimander je govoril o božanski prasnovi brez kvalitet, ki je v vednem gibanju in proizvaja po zgoščevanju toploto in mraz, vodo, zemljo in zrak. Iz morskega blata se pa rode živa bitja; iz nižjih živih bitij se razvijajo višja, človek pa je nastal iz neke morske ribe.

Heraklit misli, da je prapočelo vsega ogenj, s katerim je istoveten duh (logos).

Od srednje Azije preko oceanskih otokov do Amerike so znani kosmogonski miti, ki pripovedujejo, da je zemlja nastala iz blata, ki jo je neko mitično bitje prineslo iz globine morja, in da je sama rastla, živa bitja, tudi ljudje so pa nastali n. pr. iz drevesa itd.

*

Drugače kot verske tradicije in mitologija skuša razvojna teorija pojasniti sedanje stanje neživih in živih bitij; skuša dati znanstveno razlago vsega dogajanja na svetu in išče odkriti izkustveno spoznatne vzroke nastajanja in spreminjevanja vseh bitij, posebno tudi človeka.

V tej razpravi bomo govorili samo o **razvojni teoriji**, v kolikor skuša razložiti mnogoštevilnost vrst živih bitij, torej organizmov iz naravne rodilne ali oblikovalne sile maloštevilnih elementarnih vrst ali celo iz ene same organske praelice.

Do 17. stoletja znanstvenih razvojnih teorij ni bilo, kajti prevladovalo je mnenje, da so se zemlja kakor tudi živa bitja ohranila nespremenjeno do danes, kakor so bila nekoč ustvarjena (konstančna ali stalnostna teorija). Človek je našel zemljo že opremljeno in pripravljeno za bivališče in obdelovanje. Edina velika vesoljna katastrofa, ki je tako rekoč vse pod seboj pokopala, je bil vesoljni potop, kakor ga nam pripoveduje sv. pismo in o katerem so se ohranila poročila tudi pri drugih narodih.

Razvojna teorija pa je skušala razjasnjevati sedanje stanje po naravnih, polagoma delujočih zakonih narave in je končno pri mnogih postala svetovni nazor, ki je v opreki z vero in razodetjem.

Oglejmo si nekoliko zgodovinski »razvoj« razvojne teorije: nam vsem bo to v pouk, tako onim, ki prisegajo na absolutni, nepretrgani naravni razvoj od prve pristanice do popolnega človeka, kakor tudi onim, ki so hoteli ušesa zapreti proti kateremu koli razvoju živih bitij iz vrste v vrsto.

Prvo razvojno teorijo o postanku sveta in organizmov je zasnoval Francoz Benoit de Maillet (1659—1738) v knjigi »Telliamed« (od zadajčitano ime pisatelja Demaillet), ki je bila tiskana šele l. 1749., a je kot rokopis romala iz roke v roko že od l. 1715. Neki indijski filozof prepričuje francoskega misijonarja o naslednji teoriji postanka zemlje:

Zemlja je nastala iz morja, kakor pričajo naplavine peska in blata, pa tudi okamenine dreves, rastlin, živali in človeka v najtrših kamnih, kamor so mogle priti le tedaj, ko je bilo to kamenje še v stanju mehkega peska in blata, ki je itak prišlo iz morja. Misijonar se je tej modrosti čudil, a se je dal končno prepričati. Toda indijski filozof je šel dalje in mu začel razlagati tudi postanek živih bitij.

Po nekem kozmičnem zakonu se zavija zemlja periodično v pravo morje sopare, ki se polagoma zgosti in spremeni v vodo, a voda se spet osuši, odtaka in pri padanju vode se pojavljajo nove primarne plasti zemlje, ki jih vetrovi in valovi, vročina in hlad preoblikujejo v hribe in doline itd. Organizmi se na teh novih prostorih razvijajo iz »preformiranih« klic, ki so bile vržene na suho od morja. Če je vsa celina nastala iz morskih naplavin, zakaj bi ne prišle tudi žive klice od morja. Nadalje kako bi mogle sicer rastline priti na oddaljene novonastale morske otoke? Pa tudi dejstvo, da se nahajajo še danes v morju cvetice, hruške, jabolka, rože itd., to baje dokazuje.

K vsem vrstam plazečih, letajočih celinskih živali se najdejo v morju sporedne vrste plazečih se, letajočih rib; živali »dvoživke«, ki živijo tako v vodi kakor na celini (krokodili, kače, vidre, tulnji), dokazujejo isto. »Kdo torej more dvomiti, da izvirajo ptice iz letajočih rib, od po morskem dnu se plazečih rib pa plazilci.« — Škrge odgovarjajo perutnicam, plavanje letanju.

Prehod od ribe do ptice ni nemogoč: Kaka riba v borbi ali na begu skoči slučajno na celino in morda v kako mlako. Polagoma ko se mlaka izsuši, sonce ribje škrge izsuši in jih nehoti cepi v fine cevi, ki se polagoma operijo: riba je postala krilata in se dvigne v zrak, postala je ptica. —

Za človeka veljajo isti zakoni; bil je najprej riba, potem triton, sirena, enonožni, mutasti vodni človek, potem je živel na celini, še mutast in divji. Pri Eskimih se najdejo še danes enonožni, pa že govoreči vodni ljudje. Starost človeka, sodeč po najdeni stari keramiki, preračuna na pet sto tisoč let.

Pisatelj čudne knjige pravi, da jo je pisal po dobrem preudarku, ker je čas dozoreval zanj, češ filozofija je čudovito napredovala, anatomija pa je dosegla skoraj višek popolnosti.

Knjiga je napravila tak vtis, da je bila v dvajsetih letih v rokah vseh izobražencev.

Danes je vsakemu naravoslovcu jasno, da je pisal Demaillet bajke. Toda načela in metode že vsebujejo v zametku mnogo poznejših razvojnih teorij.

Iz notranjih zametkov praklic so se razvile samo nekatere glavne vrste morskih živali, druge živalske vrste so nastale po vplivih okolja, ker se je ena vrsta skušala po vsej sili prilagoditi novim razmeram in silila k temu svoje organe.

Taka, po nasilni prilagoditvi pridobljena sprememba se takoj v celoti ohrani in deduje potomcem.

Dokaze za take vrstne spremembe vidi pisatelj v vnanjih podobnostih.

Tudi vmesne člene (enonožni vodni človek) pozna pisatelj; o njem je celo mislil, da je imel tak krvni obtok kakor embryo današnjega človeka.

Sicer pa knjiga ne izključuje stvaritelja in teleološkega razvoja, ker govori o že danih praklicah, ki so kakor zametki vseh poznejših razvojnih faz. Zdi se, kot bi bile vse razvojne teorije poznejših časov kot v zametku pri Demailletu že označene, pa tudi na grške filozofe (na primer Anaksimandra) spominja ta čudna teorija. Pisatelju se je zdela filozofija in anatomija njegovega časa na višku, a prav filozofska stran njegovih površnih sklepanj je najšibkejša, ko iz navideznih vnanjih podobnosti sklepa na isto notranje bistvo in na isti izvor: pogreška, ki jo neštokrat znanstveniki na vseh poljih primerjanja zagrešijo. Anatomija pa je bila komaj ob začetku svojega razvoja in njegova »anatomska primerjanja« so brez vsake vrednosti.

Usodno je bilo za razvojno teorijo, da je Demaillet vso važnost pri razvoju novih vrst iz starih polagal na vnanje nagibe in vzroke: s tem je odprl pot najrazličnejšim subjektivnim domnevam in razvojnih teorij je toliko, kolikor so si avtorji izmislili takih vnanjih vzrokov. Od vseh domislekov Demailleta je ohranila vrednost samo osnovna misel: rastlinske in živalske vrste so se razvile druga iz druge.

Podobno usodo je doživel v isti dobi etnolog Lafitau (*«Les moeurs des sauvages»* 1724), ki je izrazil prvi načelo današnje primerjalne etnologije, da so sedanji primitivni narodi razvojnja predstopnja naše kulture. Načelo je ostalo, a skoraj vsa njegova konkretna primerjanja med kulturo Indijancev in ono starih narodov so pogrešena iz istega razloga kot pri Demailletu: iz vnanjih analogij je sklepal na isto notranje bistvo in isti izvor kultur.

Usoda teh prvih pionirjev novih ved nas opozarja, da bodimo tudi danes previdni s preuranjenimi trditvami glede splošnega in skorajda zmehaniziranega razvoja vsega in vseh vrst iz enega samega izvora.

Še bolj bo nas opominjala k skromnosti in previdnosti usoda nadaljnjih razvojnih teorij.

Drugi poizkus razvojne teorije je podal George-Louis Leclerc (1707 do 1788), ki se je imenoval od l. 1739. grof Buffon.

V delu *«Histoire naturelle»* razvija najprej velepotezno teorijo o postanku sveta v sedmih razdobjih: komet, ki zadene ob sonce, odtrga od njega plasti (spominja na najnovejšo teorijo Jeansa!), iz katerih se oblikujejo planeti, tudi zemlja. V vodi, ki nastane iz prvotne sopare, nastanejo školjke (amoniti, belemiti itd.). V nadaljnji epohi vlada 5000 letna vojna med ognjem in vodo, potem pa se pojavlja na severnem polu velika celinska favna: sloni, nosorožci itd. (spominja na najnovejšo teorijo Siegfrieda Winterja, ki pusti sploh vse življenje nastajati v arktičnih pokrajinah), saj se najdejo, to že Buffon ve, še danes mrhovine mamuta pod lednimi plastmi Sibirije.

Drzna zasnova Buffona je brezdvomno genialna in osnovne misli so prešle v poznejše bolj znane kosmogonije.

Toda Buffon je nam podal tudi teorijo o postanku elementarnih vrst organizmov in poznejšem prehajanju (*«transformacija»*) teh vrst v nove. Njegova izvajanja spominjajo večkrat skoraj dobesedno na izvajanja Darwina, pa tudi najnovejših teorij.

*

V začetku je bila ustvarjena neka posebna živa prasnova, ki je mešanica raznih živih molekul (spominja na protoplasmo in stanico). Te molekule se po analogiji anorganskih kristalov družijo tako rekoč v organske kristale, ki so glavni tipi organizmov. Ti tipi se množijo po ploditvi, ki ni drugega kot neke vrste obnovitev prejšnje vrste, ker oddajajo posamezni organi nekaj svojih specifičnih molekul v spolno celico, ki je tako rekoč *«ekstrakt»* obstoječega organizma. Zato so pa tudi vrste, ki na ta način nastajajo, stalne in nespremenljive.

Pač pa nastajajo iz teh osnovnih vrst pozneje pod vplivi podnebja in umetne gojitve nove oblike (naše sistematične vrste!).

S tem je bil podan važen pojem naravne, elementarne, nespremenljive vrste, ki ga danes pri razlagi razvoja tako uspešno uporabljamo. Buffonu je ta vrsta skupnost vseh posameznih organizmov, ki so med seboj po oploditvi in rodnosti v sorodstvu. Izmed opisanih 200 živalskih vrst našteva Buffon 38 takih elementarnih stalnih naravnih vrst.

Knjige Buffona so čitali izobraženci in neizobraženci z največjim zanimanjem; splošno se je širilo prepričanje: 1. o razvoju organizmov, ki so se šele polagoma pojavljali, 2. o dolgih razdobjih razvoja

sveta in zemlje. Od vseh dokazov in konkretnih izvajanj glede načina razvoja ni ostalo nič, kar bi ohranilo stalno vrednost; glavne omejenjene ideje so pa v začetku 19. stoletja bile tako splošno znane, da je bil znanstveni svet tako rekoč pripravljen za prava znanstvena raziskovanja.

Tretji poizkus razvojne teorije je nam podal že bolj znani Jean de Monet, vitez Lamarck (1744—1829), ki je bil kot botanik, zoolog, profesor na naravoslovnem muzeju v Parizu. Svojo teorijo o postanku življenja je podal v knjigi »Philosophie zoologique« 1809. Bil je prvi, ki je skušal dokazati, kako in zakaj se je preobrazba vrste v vrsto vršila.

Kakor Buffon izhaja tudi Lamarck iz osnove, da so prvotno obstajale neke glavne skupine (classes) »s posebnim sistemom in bistvenimi organi«; torej tipični organizacijski načrt. Ti glavni tipi so nespremenljivi in nastajajo neodvisno drug od drugega. Celotni sistem živalstva je bil ustvarjen v osnovah od »vzvišenega Tvorca« in vsebuje »celotnost splošnih in posebnih organskih oblikovalnih zakonov«. To pa razlaga Lamarck tako, da je Bog ustvaril neke prasnove (žive praelice), iz katerih so po »neposredni rodnosti« nastali osnovni tipi, vsak záse po načrtu Stvarnika (danes naravne vrste). Ti tipi se potem še naprej razvijajo po notranjih zametkih in silah (»notranji zakoni«). Toda s časom se pojavljajo neke motnje pri teh osnovnih tipih, tako da nastajajo spremembe teh vrst (podvrste, naše sistematične vrste), in to zaradi zunanjih vplivov.

Življenjske potrebe in novo okolje vzbujajo v živalskem organizmu čut novih potreb in temu primerno skuša žival organe drugače uporabljati kot doslej; s tem se organ spremeni in vsaka taka sprememba se deduje, potem pa zaradi zunanje potrebe še potencira. Raba torej izoblikuje in izpopolnjuje organe, neraba pa je vzrok, da postanejo polagoma krnjavi.

Tako n. pr. ptič, ki išče hrano na vodi, tako dolgo razteguje svoje kremplje, da se koža med njimi polagoma razvija v plavut. Tako nastajajo nove vrste (naše sistematične vrste), ki so v resnici le motnje osnovnih tipov ali vrst. Tudi človek je nastal kot taka naknadna motnja opičjega tipa. Ako kaka opičja vrsta opusti plezanje po drevesih in je prisiljena skozi več rodov hoditi s svojimi zadnjimi okončinami, ostanejo samo še sprednje okončine prijemalni organi, torej roke. Težnja, nadalje obvladati druge in si razgledovati okolico, bo te opice polagoma navadila na pokončno hojo.

Ako ta bitja nadalje ne rabijo več čeljusti za grizenje, trganje in za rastlinsko hrano, je polagoma gobčasta oblika čeljusti zginila in zobje podočniki so zdaj stali pokončno.

Zdi se, kot bi prebirali kaka nova izvajanja Fischerja, Winterja in nešteto drugih, ki so prvotno okvirno idejo, da je opičji rod moral opustiti plezanje po drevesih in se prilagoditi na hojo v stepi, le še izpopolnili in po svoje usmerili.

Lamarck je torej razlagal različne organe in tudi organizme zgolj kot rezultat rabi in prilagojevanja, ne pa notranjih zakonov razvoja, kar je pogrešeno, kajti čut potrebe in napor, ustrezati tem potrebam, še ne morejo utvariti novih organov, če ni notranje dispozicije zanje.

Glede osnovnih, glavnih vrst pa priznava notranje zakone, notranje zametke, iz katerih je novi razvoj umljiv: torej računa vsaj v tem pogledu s smotnostjo v naravi. Nadalje je Lamarck jasno izpovedal že načelo, da se individualno pridobljene zmožnosti in lastnosti dedujejo.

Četrto najbolj znano razvojno teorijo je zasnoval Charles Darwin (1809—1882) in jo podal v svoji knjigi: »On the Origin of Species by means of Natural Selection (1859) — O postanku vrst po prirodnem izboru.

Kaj je hotel razložiti? Kako nastajajo nove pasme ali vrste. Ni pa hotel razložiti s svojo teorijo postanka življenja in duše. Oboje je predstavljal kot dano od Boga, prav tako tudi bi bila najvišja debela živali in rastlin ž edoločena od Stvarnika. Pri razlagi postanka novih vrst se je opiral predvsem na izkušnje umetne in umne živino- in rastlinoreje.

Medsebojna borba za življenje, tako Darwin, nehote izbira mačnejše, bolj zdrave posameznike, ki so morda že po kakem zunanjem slučaju (vremenskih prilikah, okolici itd.) nekoliko močnejši postali kot drugi. Tako nastanejo različke, zvrsti, pasme.

Te nekako favorizirane različke ali zvrsti dedujejo svoje svojske lastnosti, pa jih še v isti smeri kopičijo (»akumulacija«), tako da je razlika vedno večja. Toda prav to je dvomljiva točka Darwinove teorije. Individualno pridobljene prednosti (in sicer po naravnem izboru) ne postajajo dedne: tako lastnosti, sposobnosti, ki si jih starši umetno pridobe, niso dedne (recimo atletstvo ali posebna rokodelska spretnost); dedne bi bile le, če bi mogle vplivati v smeri istega razvoja na spolne celice, kar se ne da dokazati. Današnja emperično dokumentirana znanost o variacijah uči, da individualne različke, pridobljene zgolj po umetni izbiri, niso dedne. Ako pa so bile te lastnosti dedne a priori, so jih lahko tudi poedinci podedovali od prednikov in so jih potem kvečjemu izolirali in pridržali zase. V tem primeru so bile te prednosti že vrstne, ne pa individualne. Darwin v tem oziru ni dosleden in jase in si sam ne zna pomagati.

Darwinova teorija ne more razložiti takih razlik (barva, itd.), ki so pač komaj mogle nastati v borbi za obstanek; pa tudi različnost in izpopolnitev organov je neumljiva v njegovem sistemu. Preprosti organi se lahko laže branijo kakor zelo komplicirani in izpopolnjeni.

Tako so v globinah morja ohranjene živali brez oči prav zato morda, ker se laže tako hranijo kakor z očmi. Morda jih je prav boj za obstanek obdržal na tako nizki stopnji razvoja. Saj Darwin sam priznava: »Pri enostaničnih organizmih je odgovarjala njih nižja organizacija majhnim potrebam.« Torej so oblike, ki morajo že vnaprej take ostati kot so, očitno iz kakega notranjega počela. Darwinova teorija ni mehanistična, kot bi se ves razvoj brez višje smotrne volje vršil. Saj predpostavlja zakone harmonije in 4—5 najvišjih živalskih in rastlinskih danih debel. Toda nastanek vrst kot takih je pa zgolj slučajen in podlega zunanjim vplivom, tako da ni vnaprej nobene dominante v organizmih, ki bi določevala smer razvoja.

Darwina je doletela ista usoda kot njegove prednike: prav to, kar je nje go vi teoriji svojstveno, je brez vrednosti; pač pa se je pod vplivom njegovih trditev bolj in bolj jačalo prepričanje, da se je vendar vršil veličasten razvoj organizmov.

Dokaze za to trditev in način ter meje razvoja si bomo ogledali prihodnjič.

(Opomba: Pri opisu štirih razvojnih teorij sem porabil litografirani rokopis P. Karla Franka S. J.: »Die Entwicklungstheorie und ihre Anwendung auf den Menschen«, ki ga je izdal za svoje slušatelje v Pullachu, Berchmanskolleg pri Monakovem.)

Češkoslovaška in njena usoda.

Dr. I. Ahčin

1. — V teku zgodovine opazujemo, da so v raznih dobah različna načela, ki služijo kot podlaga za snovanje držav. Ni dvoma, da je dinastično načelo bila podlaga mnogih mogočnih državnih tvorb. Včasih je tudi vera bila državotvoren činitelj (Belgija, Holandija 1830!), velikokrat pa tudi zemljepisni in gospodarski činitelji. Gorovja in njih oblika, morska obala, doline mogočnih rek so pogosto naravne meje političnih državnih teles. Gotovo je nekdanja avstro-ogrska monarhija nastala in se skozi stoletja mogla ohraniti ter povzpeti med vodilne evropske velesile zaradi svojega gospodarskega pomena in zemljepisno zaokrožene celote. Bivša avstro-ogrska monarhija je družila v svojih mejah celo najrazličnejše narode, bila je država mnogih narodov (Völkerstaat). Deloma je ta mogočna državna tvorba propadla tudi zaradi tega, ker je v stremljenju narodov prevladovalo vedno bolj hotenje po narodnostni državi (Nationalstaat) in je v tem smislu tudi Avstrija kakor Ogrska hotela postati nacionalna država, seveda nemška, oziroma madžarska nacionalna država, ko je bilo v resnici njeno zgodovinsko poslanstvo, da veže v osrčju Evrope v enakosti in pravičnosti slovanski, germanski in romanski svet.

Po mirovni pogodbi v Saint-Germainu (1919) in Trianonu (1920) je nastala češkoslovaška država, in sicer na temelju nacionalističnega principa oziroma državotvorne volje Čehov in Slovakov. Toda usodno za češkoslovaško nacionalistično državo je bilo, da je bila sicer zgrajena na osnovi nacionalne volje Čehov in Slovakov, a je pri 15 milijonih prebivalstva štela 6 milijonov drugih narodnosti. Nova državna tvorba torej ni bila enotno nacionalna kakor n. pr. Francija, ampak je bila v nekem pogledu podobna bivši podonavski monarhiji. Njenih meja torej ni odločilo izključno nacionalistično načelo, ampak so bili merodajni tudi zgodovinski, zemljepisni in gospodarski razlogi. To omenjamo zaradi tega, ker hočemo namenoma poudariti, da za samostojno državnost ni bilo vedno in tudi še danes ni vedno izključno merodajno le narodnostno načelo.

Pri Češkoslovaški, kakor je izšla iz mirovnih pogodb, so bili torej merodajni tudi zgodovinski, zemljepisni in gospodarski razlogi. Bivša Češkoslovaška s svojimi 140.000 km² je bila v celoti sestavljena iz delov bivše monarhije. Njena silna raztegnjenost (nad 1000 km) od zapada na vzhod in njena razmeroma majhna širina (povprečno manj ko 150 km) je delala na videz vtis nesolidne, umetne tvorbe, čeprav je nasprotno bila v veliki meri zemljepisna in gospodarska celota. Češke meje so ostale nad 1000 let vedno iste, kar je znamenje, da jih je narava sama začrtala. Tudi Slovaška s svojim oslonom na Karpate in Donavo na drugi strani je predstavljala zaokroženo zemljepisno celoto, medtem ko je Podkarpatska Ukrajina v zvezi z ostalima dvema enotama predstavljala naraven most in izhod proti slovanskemu vzhodu.

Češka, Moravska, Slovaška in Podkarpatska Ukrajina so se v gospodarskem pogledu srečno dopolnjevale. Po zadnjih statistikah pred državno katastrofo se je 39% prebivalstva pečalo s poljedelstvom, 38% z industrijo, ostalo pa je bilo zaposleno v trgovini, bankarstvu, prometu itd. Največ industrije je imela Češka, poljedelstvo pa je posebno razvito na Moravi in na Slovaškem.

Češkoslovaška je spadala med prve industrijske države Evrope. Leta 1937. so nakopali 17 milijonov ton premoga, $\frac{3}{4}$ v premogokopih Ostrava-Karvina, ki so sedaj po večini prišli pod Poljsko. Še več kot premoga pa so nakopali letno lignita (do 20 milijonov ton) in to največ v Rudnem gorovju, ki ga je sedaj dobila Nemčija. So pa še velike zemeljske zaloge lignita na Slovaškem, ki jih pa do sedaj niso izrabljali. V Rudnem gorovju so kopali tudi grafit in pridobivali radij, dva grama letno. Manj ima Češka železa. Ležišča so blizu Prage. Letno so nakopali le okrog 860.000 ton, tako da je železo bilo treba uvažati.

Ves svet pozna Škodove tovarne, ki so ena največjih železnih industrij v Evropi. Škodove tovarne so bile v Plznu in Kladnovem, deloma pa tudi na Slovaškem. Med vojno je Škoda oskrboval večino avstro-ogrske armade z vojnim materialom. Škoda izdeluje tudi še danes vse, kar spada v težko železno industrijo: od najtežjih topov do ladijskih delov in železniških lokomotiv. Zaposluje nad 80.000 delavcev v svojih železarnah in jeklarnah.

V tekstilni industriji je bilo zaposlenih l. 1937. nad 400.000 delavcev. Njeni izdelki so sloveli po vsem svetu. V nekdanji Avstro-Ogrski je češka tekstilna industrija proizvajala 80—90% celotne produkcije v cesarstvu. Po prevratu je proizvodnja seveda padla, ker se je trg skrčil in to je bil tudi eden izmed vzrokov, da je sudetskonemško prebivalstvo bilo v slabših gmočnih razmerah v novi državi kot nekdanj v avstro-ogrski monarhiji. Tekstilna industrija je namreč v veliki meri bila nameščena ravno v sudetskonemških pokrajinah.

Tudi češko steklarstvo je zgodovinsko slavno. Že v XVII. stoletju je češko steklo bilo znano po zapadni Evropi. V tej industriji je pred usodnim oktobrom 1938 bilo zaposlenih 160.000 delavcev. Sploh se je po vojni češko steklarstvo zelo razvilo in zavzelo eno prvih mest v Evropi. Znamenita je tudi češka keramika, ki uporablja izvrsten kaolin iz Šumavskega pogorja. Prav tako bi mogli omeniti tudi še druge pomembne industrije: usnjarstvo, izdelava igrač, sladkorna industrija, varenje piva..., ki so dale velikim množicam delavstva zaslužek in ki so postale pomemben činitelj tudi v češkoslovaški izvozni trgovini. Češka zunanja trgovina je l. 1937. znašala 30 milijard čeških kron, kar je ČSR uvrščalo med prve gospodarske sile Evrope.

2. — Toda usodno je za mlado republiko postalo narodnostno vprašanje, torej prav isti problem, ki je pred 20 leti razgalil tudi avstro-ogrska monarhijo. Rekli smo že, da je med 15 milijoni prebivalcev mlada država štela 6 milijonov, ki se niso prištevali med Čehe in Slovake: Nemcev, Madžarov, Poljakov, Judov in Ukrajincev. Nemcev je češka statistika priznala dobre tri milijone, Madžarov 700.000 in nad 500.000 Ukrajincev. Ti narodi so skupaj živeli od pradavnih časov, oziroma kar se Madžarov tiče, od IX. stoletja, ko so se naselili v Panonski ravnini. Tako je po sili razmer Češkoslovaška prevzela v malem vlogo nekdanje podonavske monarhije, ki se je tudi za mlado republiko žal enako tragično iztekla. Nemci trde, da je sudetskonemško ozemlje bilo že od nekdanj nemško in ne šele v teku stoletij germanizirano, da so torej že od svoje naselitve v Evropi Germani bili v posesti čeških obrobni pokrajin (n. pr. dr. Hermann Florian v *Schönere Zukunft* 1938, št. 1), nasprotno pa češki zgodovinarji dokazujejo, da so sudetske pokrajine bile germanizirane in Čehom odvzete zlasti v srednjem veku, ko so razni češki kralji nemške narodnosti vabili v deželo nemške obrtnike in rokodelce. Gotovo je, da je po porazu na Beli gori (1620), ko je zmagovalec pokončal cvet češkega plemstva, veleposest

prišla v roke nemškega plemstva, ki je na široko germaniziralo bogato in plodno češko zemljo in ustvarila one nemške jezikovne otoke, ki so značilni za Češko-Moravsko. Chmelař (J. Ch. Die nationalen Minderheiten in Mitteleuropa, Praga 1937, založba »Orbis«) navaja narodne manjšine na Čehoslovaškem po u r a d n i h čeških podatkih iz l. 1930.: Nemcev 3,231.000, Madžarov 692.000, Ukrajincev 549.000, Poljakov 81.000 in Judov 186.000.

3. — Nemška manjšina se s svojo usodo v čehoslovaški republiki ni nikdar popolnoma pomirila. Zanimivo pa je, da je en del sudetskih Nemcev ob rojstvu nove države izrazil zahtevo po priključitvi ne k Nemčiji, temveč k Avstriji. Nemčija je bila takrat ponižana in slaba, obremenjena s plačevanjem ogromne vojne odškodnine in reparacij in prav nič privlačna za zamejske Nemce.

Zastopniki sudetskih Nemcev so 1. in 9. junija 1920 v praškem parlamentu in senatu prebrali spomenico, v kateri izjavljajo, da so bili sudetski Nemci proti njih volji združeni s čehoslovaško narodno državo. V naslednjih letih pa se polagoma med Nemci samimi javlja želja po sodelovanju s praško vlado. Pomirljivo krilo »Nemška delovna fronta« je celo začasno prevladala nad nepomirljivimi nacionalisti, ki so imeli svojo »Bojno fronto«. Zlasti volitve 1925 so prinesle zmernejšim velik uspeh, ko so skrajnejšem odvzeli nad 30% glasov. V praško vlado sta stopila celo dva nemška ministra (Franz Spina in dr. Mayr Harting) in se pridružila koncentracijski vladi, ki je vladala do 1929. Čehi so nasproti Nemcem vodili zlasti v kulturnem in jezikovnem pogledu tolerantno politiko. Saj je nemška manjšina tik pred pričetkom hitlerjevske propagande (1934) imela 3298 osnovnih šol z 9246 razredi, 447 meščanskih šol z 2179 razredi, 80 srednjih šol z 800 razredi, 10 učiteljskih, 52 kmetijskih šol, 48 trgovskih šol, 98 obrtnih šol, 2 politehniki, glasbeno in umetniško akademijo, dve bogoslovni sešeni in popolno univerzo v Pragi.

Dne 30. januarja 1933 pa je prišel v Nemčiji na oblast Hitler in pričelo se je ne samo v rajhu, ampak tudi v obrobni od Nemcev poseljenih deželah čisto novo nacionalistično nemško gibanje, ki ga označuje narodnosocialistični misticizem. V notranjosti Nemčije je šlo za obnovo nemškega plemena in izločitev Judov, borba proti demokratičnim idejam in krščanskemu svetovnemu nazoru. Na zunaj pa je hitlerjevski misticizem pričel delovati v smislu združenja vseh ljudi nemške krvi v eni sami nemški državi. V tej smeri se je pričela najživahnejša propaganda, kakor jo pač premore mogočna in v enotni volji združena država.

Že 1. oktobra 1933 je bila ustanovljena nova politična stranka, imenovana »Domovinska fronta« (Heimatsfront), ki pa je takoj naslednje leto privzela drugo ime »Sudetskonemška stranka« (Sudetdeutsche Partei). Ta stranka je sprejela kot svoj program nemški narodni socializem. Njen voditelj Konrad Henlein ni niti veliko prikrival popolne idejne sorodnosti nove stranke z nemškim narodnosocialističnim gibanjem. Iz Nemčije so potekala tudi zadostna materialna sredstva za razmah nemškega nacionalističnega gibanja na Češkem in Moravskem. Pri volitvah 19. aprila 1935 je Henleinova stranka zbrala že 60% vseh nemških glasov in s tem postala najmočnejša sudetskonemška stranka. Z rastočo močjo Nemčije je rasel tudi vpliv in pritisk sudetskih Nemcev na praško vlado. Politično sodelovanje in sožitje Čehov in Nemcev je postajalo vedno težje, zahteve Nemcev so bile vedno večje in vedno manj združljive z enotnostjo Čehoslovaške.

Dne 20. februarja 1938 je Adolf Hitler govoril v državnem zboru o 10 milijonih Nemcev, ki živijo izven Nemčije v neposredni sosesčini. Po-

udarjal je, da jim je proti njih volji bilo vsiljeno bivanje v drugih državah. Mislil je pri tem na Avstrijo in Češkoslovaško in obenem napovedal, da bo prva nemška skrb, da združi te Nemce z rajhom. Kajti, tako je kancler izvajal, za velesilo, kakor je Nemčija, je neznosno, da bi njeni soplemenjaki v neposredni bližini trpeli zato, ker pripadajo k nemškemu narodnemu gibanju.

Dobre tri tedne po tem govoru, 14. marca, je Nemčija zasedla Avstrijo. Vsak politično misleč človek je videl, da neposredno za tem pridejo Sudeti na vrsto. To so prav dobro vedeli v Pragi, Moskvi, Parizu in Londonu. Praga se je po zasedbi Avstrije močno vznemirila tudi zaradi tega, ker je s spremembo sosesčine njen obrambni sistem skoraj popolnoma izgubil vso svojo vrednost. Praga se je zaradi tega pričela zanimati, kaj bo z njenimi zaveznikstvi v primeru vojne z Nemčijo. Napadalna in obrambna zveza je družila Češkoslovaško s Sovjetijo in s Francijo. Sovjetija je izjavljala, da se bo držala pogodbe, ako jo bo spolnila tudi Francija. Za Francijo pa je bilo bistvenega pomena zadržanje Anglije v primeru, če pride do evropske vojske. Na tozadevno noto francoske vlade je odgovoril 24. marca Chamberlain v parlamentu. V svojem odgovoru je britanski min. predsednik izjavil, da Anglija ni ne po paktu Zveze narodov in ne po kaki posebni pogodbi s Francijo dolžna hiteti slednji na pomoč, ako se zaradi svoje zavezniške pogodbe s Češkoslovaško zaplete v vojno z Nemčijo. Dostavil pa je, da se mu zdi malo verjetno, da bi v primeru vojne Anglija mogla ostati le opazovalec. »Neizprosni pritisk dejstev bi učinkoval huje kot pa formalne obveznosti.«

Mnogi so Chamberlainov odgovor smatrali kot tiho grožnjo Nemčiji, vendar se Hitler ni dal odvrniti od svoje poti. Henlein je 24. aprila postavil znane nemške zahteve v Karlovih Varih (Karlsbad), ki so bile obsežene v osmih točkah: 1. Vpostavitve popolne enakopravnosti Nemcev in Čehov; 2. priznanje Henleinove stranke kot pravne osebe, ki čuva nad pravicami sudetskih Nemcev; 3. priznanje in ugotovitev ozemlja, na katerem bivajo Nemci; 4. samouprava za to ozemlje, in sicer za vsa področja narodnega življenja; 5. zakonito varstvo tudi za vse tiste Nemce, ki živijo izven strnjeno naseljenega nemškega ozemlja; 6. poprava krivic, ki so se Nemcem dogodile od 1918. leta dalje in zakonita jamstva, da se jim v bodoče ne bodo več dogajale; 7. v nemškem ozemlju smejo službovati le nemški uradniki; 8. popolna svoboda priznanja k nemški narodnosti in k nemškemu svetovnemu nazoru. — Češko časopisje je Henleinove zahteve kratko in malo odbilo z motivacijo, da hočejo Nemci državo v državi in da bi njih samoupravna oblast, kakor hitro bi jo dobili, proglasila združenje z Nemčijo. Mnogi so videli prav enak postopek narodnega socializma, kakor ga je bilo nekaj mesecev prej opazovati v Avstriji. V taktiki je res bila velika podobnost. V sudetskonemških krajih so se pričeli nemiri, o katerih je rajhovski tisk obširno poročal. Praška vlada je čutila vedno huji pritisk, sudetski Nemci pa so dan za dnem glasneje zahtevali izpolnitev svojih »belangov«. Sredi maja so sudetski Nemci organizirali svojo lastno strankino policijo, oziroma stranka si je osnovala lastno milico, ki je bila deloma tudi oborožena.

Napetost zaradi sudetskega konflikta je vedno huje naraščala, tako da je končno Češkoslovaška 21. maja mobilizirala del svoje armade in vojaško zavarovala meje. Mobilizacijo je dr. Beneš ukazal na osnovi informacij, da je tudi Nemčija deloma mobilizirala, in se je torej bal, da se ne bi ponovil avstrijski primer. Hitler je pozneje (12. septembra) v govoru

na zborovanju stranke v Nürnbergu izjavil, da ni res, da bi bila Nemčija v maju mobilizirala in da je Beneš s svojo mobilizacijo hotel le izzvati vojno. Nemški rajhovski tisk je od tega dne dalje neprestano silovito napadal Českoslovaško in njenega predsednika. Dne 7. junija je Henleinova stranka predložila praški vladi spomenico, v kateri je zahtevala, naj se država preuredi v smislu nemških zahtev v Karlovih Varih. Tudi inozemstvo je z vedno večjo pozornostjo sledilo razvoju dogodkov. Veliki manevri v Nemčiji, ko je skozi cele mesece bilo pod orožjem blizu 2 milijona mož, nikakor niso bili takega značaja, da bi mogli pomiriti vznemirjenost v Evropi. V tem napetem ozračju se je Anglija odločila, da pošlje svojega posebnega opazovalca na Češko. Njen sklep sta z zadovoljstvom pozdravili obe stranki in tako je lord Runciman dobil 26. julija posebno misijo, v kateri naj bi nastopal — sicer ne uradno — kot opazovalec in v primeru potrebe tudi kot posrednik med obema skupinama.

Sedaj so pogajanja med Čehi in Nemci prišla v hitrejši tok. Dne 10. avgusta je praška vlada odgovorila na zahteve v Karlovih Varih s posebnim narodnostnim statutom, ki ga pa Nemci niso hoteli sprejeti. Kakšna poročila je Runciman pošiljal svoji vladi v London, do sedaj ni znano, toda 7. septembra je v »Times« izšel uvodnik, ki je Čehom svetoval, naj prostovoljno odstopijo ozemlja, na katerih prebivajo po večini druge narodnosti, da bodo potem imeli mir in lahko živeli kot resnično homogena nacionalna država. Članek je vzbudil silovito pozornost v vsej Evropi, na Češkem pa povzročil hudo razburjenje. Londonska vlada je izjavila, da dotični uvodnik ne predstavlja njenega uradnega mnenja, toda kasneje se je izkazalo, da je vendarle precej točno podal angleško gledanje na češko-nemški spor. Gotovo je eno: Anglija se zaradi Českoslovaške za nobeno ceno ni marala zaplesti v vojno, deloma tudi zaradi tega ne, ker se ji še vedno zdi, da ji utegne biti Nemčija koristna v boju proti Rusiji oziroma proti boljševizmu, čigar pritisk Anglija ne čuti le v Evropi, ampak še mnogo bolj na bližnjem Vzhodu in zlasti v Indiji.

Čehi so sedaj pričeli popuščati in nemški manjšini ponudili nove koncesije. Toda Henlein je znova vse odklonil kot nezadostno, obenem pa so se pričeli hudi nemiri v vseh sudetskih pokrajinah. Henlein je bil 3. sept. pri Hitlerju na Obersalzbergu in je očitno dobil nova navodila glede bodoče taktike. Zaradi vedno hujših nemirov je praška vlada v nekaterih sudetskih okrajih proglasila obsedno stanje, kar so Nemci sprejeli kot sovražen akt ter razpustili delegacijo, ki je imela nalog, da se pogaja s Prago glede nove ureditve države.

Še isti dan, to je 14. septembra, je angleški ministrski predsednik Chamberlain predlagal Hitlerju, da ga obišče v Berchtesgadenu, da se osebno pogovorita o češko-nemškem sporu. Hitler je na sestanek pristal in v dvodnevni razgovorih obrazložil Chamberlainu nemške zahteve po sudetski deželi. Hitler je Chamberlainu odkrito povedal, da se Nemčija ne zadovolji več s kako teritorialno, upravno in kulturno samoupravo Sudetov, kakor so to zahtevale resolucije v Karlovih Varih, ampak da hoče te pokrajine kratko in malo anektirati. Chamberlain se je s temi informacijami vrnil v London in pozval k sebi še francoskega ministrskega predsednika Daladiera in zunanjega ministra Bonneta. Po dolgih posvetovanjih je bilo sklenjeno, da bosta Anglija in Francija Čehom svetovali, naj sprejmejo nemške zahteve, ker bo le na ta način mogoče ohraniti mir. Dne 21. septembra je Praga pristala na angleško-francoski načrt predaje sudetskega ozemlja Nemčiji. Naslednjega dne (22. sept.) je v Godesbergu

ob Renu prišlo do ponovnega sestanka med Hitlerjem in Chamberlainom. Ob tej priliki je Hitler prvotne pogoje še poostril, ker je skrajšal termin, v katerem mora Češka odstopiti sudetskonemško ozemlje, in obenem zahteval plebiscit tudi za ozemlja z mešanim češko-nemškim prebivalstvom. Evropska napetost je dosegla svoj višek. Predsednik češkoslovaške republike dr. Beneš je proglasil po radiju zvečer 23. septembra mobilizacijo celokupne češkoslovaške vojske. Tajno pa je mobilizirala, kakor se je zvedelo kasneje (Cianov govor 3. dec. 1938) tudi Italija, Nemčija pa je imela itak velik del svoje armade pod orožjem. (Hitler je v svojem govoru 30. jan. 1939 priznal, da je Nemčija imela pripravljenih 96 divizij, da z njimi vkoraka na Češko 2. oktobra 1938.) Vlada ministrskega predsednika dr. Hodže je odstopila, nakar je bila imenovana nova vlada narodne koncentracije z generalom Sirovyjem kot ministrskim predsednikom.

Dne 25. septembra sta Daladier in Bonnet zopet odšla v London na odločilna posvetovanja. 26. septembra je imel Hitler v Sportpalastu v Berlinu silno oster govor, v katerem je zahteval, da do 1. oktobra Češkoslovaška odstopi sudetsko ozemlje, sicer si ga bo Nemčija sama vzela. Hitler je tedaj že vedel, da sovjetska Rusija ne misli pohiteti Čehom na pomoč in da tudi Francija močno okleva. Še istega dne pa je poslal Roosevelt mirovni poziv Hitlerju in Benešu, ki je imel velik moralni uspeh. Kajti akcija, ki jo je dan nato (28. sept.) podvzel Mussolini, je rodila popoln uspeh. Na Mussolinijevo pobudo so se namreč 29. septembra sestali v Monakovem Hitler, Daladier, Mussolini in Chamberlain in se sporazumeli glede odstopa sudetskega ozemlja Nemčiji. V Berlinu je bila ustanovljena posebna nadzorna komisija, v kateri je imela tudi Češkoslovaška svojega delegata, ki je določila razmejitveno črto med Čehi in Nemci. Ta razmejitvena črta se je popolnoma krila z ono, ki jo je Hitler določil v Godesbergu. Po tem sporazumu med štirimi velesilami tudi Češkoslovaški ni preostalo drugega, kakor da sprejme odločitev in prepusti Nemčiji ozemlje, ki ga je zahtevala.

V naslednjih desetih dneh so Nemci zasedli v štirih etapah 28.680 km² s 3.576.719 prebivalci. Od tega števila je 2.822.899 Nemcev, 738.502 Čeha in 6659 Judov.

V gospodarskem pogledu je Nemčija dobila mnogo lesa, ki ji bo izvrstno služil za izdelavo celuloze. Najvažnejša industrijska surovina, ki jo je dobila Nemčija, pa je rjavi premož, ki bo služil za izdelavo umetnega bencina. Nekaj je Nemčiji pripadlo tudi črnega premoga. Nemčija je dalje dobila pretežno večino vse tekstilne industrije, skoraj vso steklarsko industrijo in pretežni del porcelanske industrije. Za plačilno bilanco Češke, ki je imela znatne dohodke od tujkega prometa, je pomembna zlasti izguba treh velikih kopališč: Marijanske in Františkove lazne in Karlovih Varov.

4. — Silen pritisk Nemčije na Češkoslovaško pa so izrabili tudi drugi sosedje in prijavili svoje zahteve po delih ozemlja, ki si ga je l. 1918 pridobila ČSR. Tako so Poljaki odtrgali del Šlezije, in sicer 1086 km² z 230.282 prebivalci. Od teh pa naj bi bilo po češki statistiki le 76.303 Poljakov, torej le 30%. Ostanek pa naj bi se delil na 134.311 Čehov, 17.351 Nemcev in 2095 Judov.

To ozemlje je Varšava zahtevala od Prage s posebno diplomatsko noto 21. septembra, in sicer po sporazumu z Nemčijo in Madžarsko. O svojem koraku so Poljaki obvestili tudi zapadni velesili. Angleži so se sicer trudili v Godesbergu, da naj bi se madžarske in poljske zahteve ločeno reševale pozneje, vendar niso popolnoma uspeli. Kajti Hitler, ki je imel

že prej razgovore s poljskim poslanikom Lipskim in madžarskim ministrskim predsednikom Imredyjem ter zunanjim ministrom Kanyo, je vztrajal na tem, da se istočasno s sudetskim vprašanjem rešuje tudi vprašanje odstopa mejnih pokrajin Madžarski in Poljski. Nemčija je izjavila, da bo jamčila za meje novi Češkoslovaški šele potem, ko jih bosta zajamčili tudi Poljska in Madžarska, to se pravi, šele potem, ko bosta te dve državi zadovoljeni v svojih zahtevah.

Na varšavsko noto je Beneš odgovoril z osebnim pismom predsedniku poljske republike Mosickemu (25. sept.), da je ČSR pripravljena izvesti korekturo meje nasproti Poljski. Poljaki so nato odgovorili (27. sept.) z novo noto, v kateri so zahtevali, da češko vojaštvo takoj zapusti sporno ozemlje in se umakne za Ostravico. Obenem je poljska diplomacija skušala pridobiti vlade v Rimu, Parizu in Londonu za svoje zahteve, kar se ji je v glavnem tudi posrečilo, le glede termina ni prišlo do soglasja. Poljaki so hoteli svoje zahteve uresničiti še pred rešitvijo sudetskega vprašanja, to je še pred 1. oktobrom. Zato so bili nekoliko razočarani, ker je monakovski sporazum glede garancije novih češkoslovaških meja sklenil, naj se vprašanje poljske in madžarske manjšine reši v teku treh mesecev. Če bi se to ne zgodilo, pa bi se po preteku tega roka štiri velesile zopet sestale, da se pomenijo o tem vprašanju. Nemčija in Italija pa sta obljubili, da bosta jamčili ČSR za nove državne meje, kakor hitro bo zadovoljila tudi zahteve Madžarov in Poljakov.

Nemčija in Italija sta na ta način izredno krepko podprli zahteve Poljakov, katerim na uresničenje svojih želja ni bilo treba čakati tri mesece. Praški odgovor (30. sept.) na njih zahtevo po izpraznitvi spornega ozemlja so proglasili kot poizkus zavlačevanja in takoj nato še istega dne stavili ČSR ultimatum, ki ga je Praga spričo strahnega položaja, v katerem se je nahajala, v teku 24 ur sprejela. (1. oktobra.) Ultimatum je zahteval izročitev češkega dela Tiešina do 2. okt., izpraznitev okrajev Tiešin in Frystadt pa do 10. oktobra. Prav tako so morali biti odpuščeni iz češkoslovaške armade takoj vsi Poljaki in iz jetnišnic vsi politični jetniki.

Za Poljake ugodna rešitev tiešinskega vprašanja pomenja izredno pomemben uspeh politike zunanjega ministra Becka, ker je Poljski pridobil silno bogato ozemlje ob reki Olsa, kjer so velikanska ležišča izvrstnega črneга premoga. Poljska težka industrija ima sedaj vse pogoje, da se popolnoma osamosvoji in da si celo zavouje inozemske trge.

5. — Po pravdoreku nemškega zunanjega ministra Joahima Ribbentropa in italijanskega zunanjega ministra Galeazza Ciana na Dunaju (6. nov. v Belvedere), kateremu sta se že v naprej podvrgli Madžarska in Češkoslovaška, je slednja končno tudi Madžarski odstopila velike dele svojega ozemlja, in sicer 11.830 km² z 992.496 prebivalci. Od teh je bilo 587.692 Madžarov, 288.803 Slovakov, 51.578 Judov, 35.261 Ukrajincev in 13.608 Nemcev. Dunajski pravdorek je bil torej v največji meri naklonjen Madžarski in krivičen Slovacom kljub temu, da so Slovaki z veliko zaupljivostjo iskali pomoči v Berlinu. Pač pa je Nemčija preprečila, da bi Madžarska in Poljska dobili svoje skupne meje na ta način, da bi Madžari zasedli Podkarpatsko Ukrajino. Za takšno rešitev so se silno potegovali tudi Italijani, ne da bi uspeli. Zmagala je volja Nemčije, ki hoče za vsak primer imeti odprto pot na vzhod — na Ukrajino. Tako je Podkarpatska Ukrajina ostala pri ČSR in dobila svojo samoupravo s sklepom praškega parlamenta dne 19. novembra 1938.

Tudi borba Ukrajincev za avtonomijo je trajala polnih 20 let. Podkarpatski Ukrajinci so do zloma podonavske monarhije spadali pod Madžarsko in so v svoji narodni zavesti bili ob prelomu l. 1918 le malo prebujeni. Del njih zapadnega ozemlja, ki je danes pod slovaško upravo, so Čehi takoj ob premirju zahtevali za novo češko-slovaško državo. Toda Beneš je v svoji II. spomenici in pozneje v VI. (Raschhofer: »Die Tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/20«, Berlin, 1938, 2. Aufl. Str. 57, oziroma 206) poudaril potrebo, da se novi češkoslovaški državi priključi tudi ostalo ukrajinsko ozemlje, ker ne more ostati pod Madžarsko, Poljska in Rusija pa zanj ne kažejo interesa. Ker zapadne velesile niso bile naklonjene prodiranju Rusije na zapad, je »Podkarpadska Rus« z 12.639 km² in 710.000 prebivalci (1930) bila priključena Češko-slovaški. Dne 8. maja 1919 je ukrajinski narodni svet v Užhorodu proglasil združenje Podkarpatske Rusije z Češko-slovaško.

Češkoslovaška ustava (29. 1. 1920) je določala za Podkarpatsko Rusijo »najširšo, z enotnostjo CSR združljivo samoupravo«. Toda te samouprave ni bilo, pač pa je bila 3. febr. 1936 češčina proglašena za edini uradni jezik tudi v Pod. Ukrajini. Prve volitve v P. R. so bile šele 1924, pri katerih je bilo iz protesta proti praškemu centralizmu oddanih 45% glasov za komuniste. Borba za kulturno in gospodarsko ter politično osamosvojitvev je postajala vedno hujša. V marcu 1937 so Ukrajinci praški vladi predložili spomenico, v kateri so zahtevali izvedbo ustave tudi glede avtonomije za njih deželo. Proti tej zahtevi je praška vlada izdelala svoj avtonomni načrt za Pod. Rusijo (17. 6. 1937), s katerim pa se Ukrajinci niso zadovoljili.

V usodnih septembrskih dneh 1938 so se razgibali tudi Ukrajinci, ker so pravilno zaslutili, da se bo v kratkem odločila tudi njih usoda. Pod predsedstvom 60 letnega duhovnika, msgr. Vološyna se je v Užhorodu 14. sept. sestal »Prvi osrednji ukrajinski narodni svet«, da se s Prago pogaja o ukrajinski samoupravi. Toda dogodki so prehitevali normalni razvoj. Dne 8. oktobra se je sestala prva avtonomna vlada pod predsedstvom poslanca Brodyja. Brody in poslanec dr. Fencik, ki naj bi kot opolnomočeni pooblaščenec vodil pogajanja z Madžarsko, pa sta bila madžarska plačanca, ki naj bi z nekakšnim »ljudskim glasovanjem« Podkarpatsko Rusijo spravila pod Madžarsko. Njuno izdajstvo pa je prišlo na dan in 26. 10 je bil Brody po nalogu praške vlade aretiran, Fencik pa je zbežal na Madžarsko.

Na vodstvo ukrajinskega gibanja je po teh dogodkih prišel stari narodni boritelj Vološyn, čigar privrženost k skupni državi Čehov, Slovakov in Ukrajincev je bila znana, obenem pa tudi njegova borba za avtonomistično idejo. Vološyn se je znašel v silno težavnem položaju, ker je najprvo dunajska razsodba (6. 11.) odtrgala ves južni del od Ukrajine z edinimi pomembnimi mesti, in ker so Madžari, ki s plenom niso bili zadovoljni, organizirali s svojim denarjem nemire po vsem ukrajinskem ozemlju, ki naj bi dokazali, da tudi ostali del Podkarpatske Ukrajine hoče pod Madžarsko. Za Madžarsko so se izjavili tudi vsi Judje, ki jih je na Ukrajini bilo pred 6. 11. 1938 — nad 90.000! V tej nevarnosti je deželo ubranila ukrajinska samoobramba in sicer prostovoljna ljudska straža imenovana »Karpatska Sič«, ki je hitro polovila izdajalske plačance in madžaronske agitatorje ter napravila red. H koncu novembra je zopet nastopil mir. Vlada se je preselila v Hust blizu romunske meje.

Tudi nova ukrajinska avtonomija ni popolna. Kajti ministrskega predsednika in gospodarskega ministra imenuje praška vlada (konkretno bo sicer najbrže prišlo na to, da potrdi ona dva, ki ju bo predlagal ukrajinski parlament). Oba sta tudi člana osrednje praške vlade. Tretji minister pa naj bi bil imenovan v soglasju z avtonomno vlado. Vendar pa ima avtonomna Podkarpatska Ukrajina, tudi takšna, kakor je, velik učinek na celotno ukrajinsko narodno gibanje.

6. — Češkoslovaška je torej v viharnih jesenskih mesecih 1938 izgubila 41.596 km² svoje posesti oziroma 4.799.497 prebivalcev. Nova Češkoslovaška meri 98.912 km² in ima 9.807.096 prebivalcev. Po teh spremembah je postala Slovaška največja dežela republike, ker meri 38.456 km², medtem ko se je Češka zmanjšala na 32.441 km². Moravska in Šlezija merita skupaj 16.921 km² in Podkarpatska Rusija 11.094 km². Češke dežele merijo torej v obsegu 49.362 km² in ne predstavljajo čisto polovice cele države (49%). Nova država meri 70.4% prvotne republike.

Po prebivalstvu je v novi državi 6.453.857 Čehov, 2.055.802 Slovaka, 512.289 Rusinov, 377.830 Nemcev, 100.379 Madžarov, 4.157 Poljakov, 126.310 Judov in 31.000 drugih narodnosti.

Od tega je v čeških deželah: Čehov 6.453.857, Rusinov 9.621, Nemcev 234.798, Madžarov 8.705, Poljakov 3.308, Judov 21.324 in drugih 1839.

Na Slovaškem: 2.055.802 Slovaka, 89.187 Rusinov, 134.317 Nemcev, 65.780 Madžarov, 770 Poljakov, 40.000 Judov in 16.000 drugih narodnosti.

V Podkarpatski Rusiji: Rusinov 413.481, Čehov 17.500, Nemcev 8.718, Madžarov 25.898, Judov 65.000 in drugih narodnosti 13.000.

Po odstotkih je Slovanov v državi 93.8%, Nemcev 3.9%, Judov 1.3%, Madžarov 1%.

7. — Češkoslovaška je izgubila eno tretjino prebivalstva in skoraj tretjino svojega ozemlja ter najmočnejše strateške postojanke z naravnimi, zgodovinskimi mejami ter ozemlje z izrednim naravnim bogastvom, ne da bi padel samo en strel. In vendar je ČSR imela sijajno opremljeno armado z nad 4800 topovi in nad 5000 prvorazrednimi bojnimi letali, velikansko število bojnih voz in obilico najmodernejšega orožja. Po kakovosti oborožitve po sodbi veščakov ni prav nič zaostajala za Nemčijo, le da je njeno število seveda bilo neprimerno manjše in da je njen vojaško strategičen položaj bil takšen, da bi se sama ne mogla nemški premoči dolgo upirati.

Ob teh zunanjih spremembah pa se je ČSR spremenila tudi na znotraj. Iz enotne republike je nastala federativna republika s tremi avtonomnimi deželami: Češka z Moravsko, Slovaška in Podkarpatska Rusija. Vsaka od teh dežel ima svojo avtonomno vlado, družijo pa jih centralna vlada v Pragi, ki ima v oskrbi finance, promet, državno brambo in zunanjo politiko za vso državo. Nova ustava je bila sprejeta 19. novembra s 144 proti 25 glasovom v parlamentu in 22. novembra v senatu z vsemi 79 glasovi. Ko je Beneš videl popoln zlom svoje 25 letne politike, je odstopil (6. oktobra), nakar je bil 19. novembra izvoljen novi predsednik republike dr. Hacha z 272 proti 39 glasovom.

Mnogo upravičenih vzrokov se je že navajalo v javnosti pretekle mesece, ki so dovedli do žalostne okrnitve češkoslovaške republike. Deloma smo jih že v pravkar podanem pregledu navedli. Toda omeniti moramo še enega: boljše v izem. — Zdi se nam skoraj nemogoče, da bi ČSR zadela

tako žalostna usoda, če bi za njo stala močna in velika slovanska narodna Rusija. Čehi so se sicer naslanjali na Rusijo, toda ta Rusija je boljševiška, za katero so nacionalna vprašanja preživel meščanski predsodek. Češko-slovaški zveza s Sovjetijo ni nič koristila, ampak ji samo škodovala, ker so njeni sovražniki ravno zaradi njene zveze s Sovjetijo upravičevali svoj postopek proti Pragi. Sovjetija pa seveda tudi ni ničesar storila, kar bi naj oplašilo mejaše ČSR, da ne bi segli po njej.

Boljševizem je razkrojil najmočnejšo slovansko državo in s tem vzel ostalim slovanskim državam v Evropi učinkovito oporo. Le tako je bilo mogoče, da je na tako tragičen način bila okrnjena Češkoslovaška, ki je pomenjala neke vrste slovansko predstražo v srednji Evropi. Nova Češko-slovaška je v absolutni nemški politični in gospodarski odvisnosti. Po mnogih znakih sodeč se nemška ofenziva proti vzhodu še ni končala, saj jo napoveduje Hitler v svoji knjigi »Mein Kampf«. Kdo bo branil Ukrajino? Prav tako nihče, kakor tudi Češkoslovaške ni nihče branil. Židovski boljševizem postaja vedno hujša nesreča za slovanski svet.

Obzornik.

AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI V LJUBLJANI.

Težka pot do Akademije je končana. Tudi Slovenci imamo akademijo znanosti in umetnosti, kakor jo imajo že dalje časa Hrvati (1866) in Srbi (1886).

Misel na akademijo se je sprožila kmalu po prevratu. Saj je le naravno, da se z mislijo na univerzo združi tudi misel na akademijo. Če univerza navaja na znanstveno delo, je akademija organizacija znanstvenega dela. Da bi pripravljalo pot akademiji, se je ustanovilo na univerzi »Znanstveno društvo za humanistične vede«. Le-to je v zvezi s »Slovensko Matiko«, društvom »Pravnik« in »Narodno galerijo« začelo delo za akademijo. Sklenilo se je najpoprej ustanoviti akademijo kot društvo po privatnem pravu. Tako so namreč tudi drugod nastajale akademije. Tako se je n. pr. ustanovilo v Beogradu l. 1842 »Društvo srpske slovesnosti«, ki se je l. 1864 izpremenilo v »Srpsko učeno društvo«, a temu društvu je dala srbska vlada l. 1886 z zakonom javnopravni značaj in je tako nastala »Srpska kraljevska akademija«. Prav tako je bilo z zagrebško »Jugoslovansko akademijo«, tako z akademijami drugih narodov (francosko, berlinsko itd.).

Sestavila so se torej pravila za društvo »Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani« in predložila 18. maja 1929 oblasti. Dne 19. junija 1929 je veliki župan Vodopivec ta pravila potrdil.

Toda tedanje politične razmere ustanovitvi takega društva niso bile ugodne. Čakati je bilo treba boljših časov. Ti časi so prišli, ko je zadobil zopet voditelj Slovencev dr. Anton Korošec vplivno besedo v vladi, ko je bil minister za prosveto njegov prijatelj Mağarašević, a ban v Ljubljani dr. Marko Natlačen. Vsi ti so se živo zavzeli za našo akademijo. Priznati pa je treba zlasti tudi senatorju Ivanu Hribarju, da je že kot kraljevski namestnik v Ljubljani gojil in podpiral misel akademije in se kot senator pri ministrskemu predsedniku Stojadinoviču vneto zanjo zavzemal.

Ko se je torej videlo, da misel ni več brezupna, se je po prvotnem načrtu ustanovilo 11. decembra 1937 društvo »Akademija znanosti in umet-

nosti«. Po že prej potrjenih pravilih (čl. 23) je imenoval rektor ljubljanske univerze Rado Kušej prvih sedem članov. Najstarejši član Aleš Ušeničnik in najmlajši član Milko Kos naj bi, prvi kot starostni predsednik, drugi kot glavni tajnik, začasno vodila posle. Ves čas pa je delo za akademijo s svetom in osebnim posredovanjem uspešno podpiral univ. prof. Fr. Ramovš.

Naloga društva je bila sestaviti pravila Akademije kot državne ustanove, sestaviti proračun za l. 1938/39, predvsem pa pridobiti odločilne činitelja, da bi že v finančni zakon 1937/38 prišlo zakonito pooblastilo prosvetnemu ministru za ustanovitev Akademije kot javnopravne institucije.

Mislilo se je, naj bi se minister za prosveto pooblastil, da prizna kar Akademiji znanosti in umetnosti, ki se je ustanovila kot društvo, javnopravni značaj, kakor se je delalo že drugod in kar bi bilo najbolj preprosto. Ni znano, zakaj se to ni zgodilo. Pretresali so se razni načrti, v finančni zakon 1937/38 pa je končno prišlo p o o b l a s t i l o s sledečim besedilom: »Pooblašča se minister za prosveto, da predpiše uredbo z zakonsko močjo o ustanovitvi in ureditvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Ta uredba med drugim določi, da ima Akademija značaj pravne osebe po javnem in privatnem pravu; da se ji predsednik postavlja s kraljevim ukazom na predlog prosvetnega ministra izmed treh članov, ki jih izvolijo redni člani Akademije na glavni skupščini; da se prvi redni člani imenujejo s kraljevim ukazom na predlog prosvetnega ministrstva in da ostale člane voli Akademija na glavnem občnem zboru.« To pooblastilo je zadobilo veljavo 1. aprila 1938. V tem zmislu je bilo treba preosnovati pravila, kar se je zgodilo v sporazumu z ministrstvom za prosveto. Ministrstvo je zahtevalo tudi nekaj drugih izprememb.

Po daljšem odmoru je dne 31. avgusta 1938 v »Službenih novinah kraljevine« (št. 197, LXI, 480) izšla »Uredba z zakonsko močjo o ustanovitvi in ureditvi Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani«, ki obsega obenem statut ali pravila Akademije (slovenski tekst je izšel v Službenem listu kraljevske banske uprave dravske banovine, 7. sept. 1938, pod št. 442, str. 733—735). Naloga Akademije je (čl. 2), da goji znanost in podpira razvoj umetnosti, da povzroča in podpira raziskavanja na tem torišču in objavlja znanstvena dela«. Akademija bo imela 4 razrede: 1. filozofsko-filološko-zgodovinski; 2. pravni; 3. matematično-prirodoslovni; 4. umetniški (čl. 6). Člani so redni, dopisni in častni; rednih sme biti skupaj 30, dopisnih skupaj 60. Redni člani morajo bivati v Ljubljani (čl. 8). V predsedstvu Akademije so: predsednik Akademije, glavni tajnik in načelniki razredov (čl. 13). Predsednika imenuje kralj za tri leta, glavnega tajnika in načelnike razredov voli Akademija sama in sicer glavnega tajnika za tri leta, načelnike razredov za eno leto (čl. 13, 21, 19). Upravo imovine nadzoruje poseben odbor treh rednih članov, ki jih voli skupščina za leto dni (čl. 16). Poslovnik izdelata Akademija sama (čl. 24).

Na podlagi te uredbe so kraljevski namestniki na predlog ministra za prosveto D. Magaraševića 17. oktobra 1938 imenovali p r v e r e d n e č l a n e. (Med njimi je imenovanih vseh 7 članov, ki so bili že člani društva »Akademije«. Minister je privatno izrazil svoje zadovoljstvo, da je bil rektor Kušej imenoval samo takšne člane, ki so že bili člani kake druge akademije.) Imenovani so: za 1. razred: dr. Ušeničnik Aleš, upokojeni redni profesor bogoslovne fakultete; dr. Nachtigal Rajko, dr. Kidrič Franc, dr. Kos Milko, dr. Ramovš Franc, vsi redni prof. filozofske fakultete; za 2. razred: dr. Dolenc Metod, dr. Pitamic Leonid, dr. Krek Gregor, dr. Polec

Janko, dr. Kušej Rado, vsi redni profesorji juridične fakultete; za 3. razred: dr. Zupančič Rihard, redni profesor tehnične fakultete; dr. Plemelj Josip in dr. Hodži Jovan, redna profesorja filozofske fakultete; za 4. razred: Župančič Oton, književnik; Jama Matija, slikar; arh. Plečnik Josip, redni profesor tehnične fakultete; Finžgar France, književnik; Jakopič Rihard, slikar. (Službene Novine, št. 248, 29. oktobra 1938.) Ti člani so se sestali 12. nov. 1938 na skupščino in po čl. 21, 3 izbrali 3 kandidate za predsedniško mesto. Dne 13. j a n u a r j a 1939 so kraljevski namestniki na predlog prosvetnega ministra imenovali za p r e d s e d n i k a Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani univ. prof. dr. R a j k a N a h t i g a l a, ki je torej prvi predsednik Akademije.

Dne 28. januarja 1939 je sklical predsednik novo skupščino, ki je izbrala za g l a v n e g a t a j n i k a univ. prof. dr. G. K r e k a.

Tako je Akademija končno osnovana.

Sedaj se začne prav tako težka pot Akademije same do idealno zamišljenih velikih smotrov. Že čl. 3 pravil nekoliko kaže na naloge Akademije, ko govori o raziskavanju kulturne, literarne in politične zgodovine, zgodovine prava, zgodovine umetnosti; o proučevanju jezikoslovja, prava, etnografije, prirodoslovnih ved; o raziskavanju v medicinski in tehnični stroki. Odprto je pred njo široko polje znanosti, predvsem pa bo nje naloga, da se bavi z vprašanji, ki jih morejo najbolj reševati vprav naše tri akademije, a še posebej naša akademija. Naša slovenska zemlja in naša politična in kulturna zgodovina skriva v sebi še premnogo vprašanj, ki bi njih rešitev ne služila samo znanosti, temveč posredno tudi narodu samemu. Saj je resnično, kar je dejal dr. A. Bazala, predsednik zagrebške akademije, ob smrti nje pokrovitelja nadškofa Bauerja, da mora biti delo akademij povezano z narodnim kulturnim življenjem, a namen kulture da je »dati izraza narodovemu bitju v jeziku, v knjigi, v umetnostnih delih, v načinu življenja in v urejenih društvenih razmerah in s takšnim obrazom iti v krog človeštva ter zavzeti dostojno mesto pri ostvarjanju človečanskih in božjih namenov« (Slovenec, 14. dec. 1937).

Kajpada bo mogla Akademija vršiti svoje delo samo, če bo imela tudi zadosti gmotnih sredstev. In tu bodo težave pač največje. Izdaja velikih znanstvenih del hoče velikih sredstev. Res bo dajala neko podporo država (beograjski in zagrebški akademiji daje po 150.000 din letno), a preprost proračun pokaže, kako nezadostna je taka podpora (dasi morajo biti akademije zanjo hvaležne). Za zgled navedimo nekaj številke iz proračuna zagrebške akademije (prim. Letopis 21, 1936/37, Zagreb 1938). Povprečno znašajo izdatki zagrebške Akademije letno 1.400.000 din, dohodki pa 1.500.000 din (dejansko l. 1936/37 dohodki 2.014.034,35, izdatki 1.617.389,45 din). Med izdatki znašajo stroški za upravo 150.000, za tiskanje knjig 500.000, za honorarje 180.000, podporo za znanstvena raziskavanja 65.000, za biblioteko in arhiv 100.000, za vzdrževanje palače in nepremičnin pa 425.000 din. Dohodki so: državni prispevek 153.000, podpora banovine 50.000, prispevek arheološkega muzeja za vzdrževanje palače 60.000, od prodaje knjig 40.000, dohodki galerije 15.000, dohodki od hiš 1.200.000. Samo uprava torej stane toliko, kolikor znaša državna pomoč! A $\frac{2}{3}$ vseh dohodkov sta iz hiš! Ako človek premišlja te številke, se mora zresniti. Kje bo dobila naša akademija toliko sredstev? Prav toliko jih seveda tudi ne bo potrebovala, ker je Narodna galerija pri nas samosvoja ustanova. A treba ji bo pač vsaj 350.000 din. Postavimo za upravo 70.000, za najemnino 20.000, za biblioteko 30.000, za skupne publikacije Akademije

50.000, za posebna dela razredov 180.000, pa znaša že to do 350.000 din. S takšno vsoto bi bilo torej vsekako računati, če naj Akademija količkaj prospeva in častno vrši svojo nalogo. Ako bo dajala država letne podpore 150.000, bo treba vsaj toliko stalnih dohodkov še kako drugače zagotoviti. S podporo banovine? stolnega mesta Ljubljane? drugih mest? s fondi? Glede fonda za Akademijo bi bilo omeniti, da se je nekaj res že nabralo. Že l. 1922 in 1923 je tedanji namestnik Ivan Hribar poklonil za Narodno Galerijo in Akademijo 500.000 din, l. 1928 se je po iniciativi dr. Jos. Regalija osnoval poseben odbor in sklad za obe ustanovi. Nabralo se je blizu 1 milij. din predvsem za Narodno Galerijo, a neki delež bo dobila tudi Akademija (prim. »Slovenija«, 30. dec. 1938, št. 52). Ko se je Akademija ustanovila, ji je podaril tedanji notranji minister dr. Anton Korošec prvi 50.000 din, na državni praznik 1. dec. 1938 pa mariborski industrijalec Rossner 100.000 din. To so lepi pokloni, toda fond, ki naj bi z obrestmi kril kakih 150.000 din stroškov, bi moral znašati vsaj 3 milijone din.

Kljub težavam pa gleda Akademija z veselim zaupanjem v bodočnost. Tudi mi ji kličemo — macte virtute, pogumno po poti za lepimi smotri naprej!
A. U.

Ocene.

RELIGIJA.

Kristus Kralj, molitvenik, Ljubljana 1938. Založil škofijski ordinariat (X + 896 + 192*). Priredil dr. Vrečar Ivan z več sodelavci.

Dosedaj najobširnejši slovenski molitvenik in najgloblji po zamisli! Sad dolgoletnega truda in mnogih preizkušenj. Namenjen je inteligenci, zlasti mladini. Namerava jo seznaniti s cerkveno molitvijo in bogočastjem, da bi iz liturgičnega življenja sv. Cerkve dobila novih razgledov, moči in pobud za sodobno življenje. Vse po namenu Pija XI.: Dajte mi armado molilcev!

Saj ni le molitvenik, kakor pravi naslov, delo je tudi mašna knjiga in pesmarica, in to pred vsem. Vse tri dele veže skupna misel, da človek ni le poedinec, marveč tudi družabno bitje. Tudi družba mora Boga častiti! Najpopolnejše ga časti sv. Cerkev z molitvijo in daritvijo. Prav to bogočastje želi avtor prikazati naši individualistični dobi, da more v molitvi in v bogočastju imeti ozire tudi na bližnjega in družbo, ne pa egoistično misliti in moliti samo zase in svoje namene! Če je osebna molitev potrebnejša, je pa skupna, zlasti liturgična molitev, popolnejša.

Kratek pouk pred vsakim odstavkom ima namenu primerno razpoložiti dušo. Ta praksa je privzeta iz podobnih nemških in francoskih del. Hvale vredna so asketska navodila. Posebnost in novost pa so rubricistične opombe, zlasti pri obredu sv. maše. Knjiga zasluži, da jo javnost upošteva. Mnogotere so njene odlike! Inteligenca in mladina bo v njej našla molitev sv. Cerkve, ki jo vodi sv. Duh.

Za novo izdajo bi svetoval skrben pregled rubricističnih opomb. Zborno molitev Slave in Vere bo treba popraviti po želji Cerkve in zdi se mi, da manjka: Te Deum in Panem de coelis. Človek tolikokrat rabi latinski tekst, posebno v tujini!

Janez Kraljič.

Die hl. Schrift für das Leben erklärt, Herder, Freiburg im B.: Band VI. Die Psalmen übersetzt u. erklärt von Dr. Edmund Kalt; XIV in 524 str., M 12.—

O Herderjevih komentarjih Nove zaveze je »čas« že prinesel poročilo, razen o dveh zvezkih, ki še nista izšla. S »Kaltovimi psalmi« začnemo naznanjati za Staro zavezo te »Komentarje za življenje«. Kalt prinaša o vsakem psalmu najprej nemški prevod iz hebrejskega teksta. Kjer je ta hebrejski tekst nejasen, ker pokvarjen, se ozira na vulgato, t. j. starolatinski prevod psalmov iz grške septuaginte, kakor jih je popravil sv. Hjeronim po grški Origenovi heksapli. Tuintam še prideva kako besedo, da je prevod bolj jasen in v lepšem ritmu. Po prevodu pa sledi po posameznih verzih parafraza ali razlaga v tekoči obliki, tako da se ponovi vsa psalmova vsebina, ki se uporablja za pobudo k verskemu čustvovanju in življenju; je tedaj obenem neprisiljena eksegetična meditacija o psalmih brez vsega znanstvenega aparata; razlaga pa se seve ozira na rezultate kritične eksegeze in jo ima za podlago.

Kdor ve, kako težko umljivi so latinski psalmi, bo s tem prevodom prav zadovoljen, ker bo psalm lahko razumel in občutil lepoto in poezijo psalmov. Česar v prevodu še ne bo jasno spoznal, pa mu bo pojasnila razlaga in ga nagnila k premišljevanju, kako bi si izkoristil psalmistove misli, pesmi in molitve v lastno bogoljubno mišljenje in hotenje.

Band VIII. Das Buch der Weisheit — Das Buch Isaias übersetzt und erklärt von Dr. Edmund Kalt; XII in 430 str., M 8.—

1. Knjiga *Modrosti* je med najmlajšimi knjigami Stare zaveze, morda celo najmlajša knjiga sploh. Avtor že pozna popularno grško filozofijo, je kot sodnik med dvema svetovnima nazoroma, med helenizmom in razodeto religijo Stare zaveze. Kot tak uči modrost, ki je po svojem izviru razodetje in milost božja, po svojem udejstvovanju pa čednostno življenje po tem spoznanju, praktična življenjska modrost. To uči ta učitelj modrosti, vzbuja k zaupanju v božjo pravičnost in previdnost ter tolaži v trpljenju za lučjo večnosti.

Kaltov prevod iz grškega izvirnika se gladko bere in lahko razume. Prevod ima razdeljen v odstavke po vsebini, ki jih potem razlaga v nepretrgani razpravi. Tako ima n. pr. za *Modr 4, 7—19* pol strani prevoda o resnici, da je smrt pravičnega v mladosti boljša ko dolgo življenje, potem pa poltretjo stran eksegetično razmišljanje o tem tekstu, ki se da praktično uporabiti za versko življenje, pri duhovniku tudi za pridigo, katehezo, meditacijo itd.

Tako se vrsti odstavek za odstavkom o vseh 19 poglavjih. Branje prevoda in razmišljanja nič ne utruja, ampak bralca vedno z novimi prispodobami v prevodu in z novimi razgledi v razlagi nagiba, da rad in z veseljem prebere knjigo (108 str.) do konca.

2. Knjiga *Izaija* (66 poglavij) ima v prevodu s komentarjem 318 strani. Izaija je eden izmed največjih mož svetovne literature. Odlikuje ga izredna nadarjenost, pronicajoč razum, jasna misel, zdrava sodba, politična daljnovidnost, eleganten jezik, plemenito mišljenje in neuklonljiva energija njegove volje. Pri vsem tem pa je prodril v skrivnosti mesijanske dobe in v osebnost bodočega Mesija tako globoko, kakor nobeden prerok, zaradi česar se tudi imenuje evangelist Stare zaveze.

Kaltu smemo biti hvaležni, da nam je s svojim prevodom iz hebrejskega izvirnika in obširnimi komentarjem olajšal in oslajšal branje in razumevanje tega »aristokrata« med preroki.

M. Slavič.

FILOZOFIJA.

Keilbach Viljem, *Uvod u psihologiju religije*. Prvi svezak. Historijski razvitak i metode. Zagreb 1939. Str. 134. (Knjižnica »Života«, niz III, knjiga I.)

Zagrebski vseučiliški docent V. Keilbach je že znan po svojem delu »Die Problematik der Religionen« (1936), ki so ga zlasti nemški katoliški znanstveni listi s priznanjem sprejeli. Tudi temu, novemu delu je napisal prof. Wunderle že za uvod laskave besede.

Knjiga podaja pojem, upravičenost, zgodovinski razvoj in metodo psihologije religije. Drugi zvezek bo obravnaval posebna sodobna vprašanja te še mlade znanosti.

V prepornem vprašanju, ali je psihologija religije zgolj izkustvena ali filozofsko-metafizična znanost, brani K. z Wunderlom stališče, da je in bodi psihologija religije empirična znanost, ki naj torej preučuje religiozno doživljanje kot izkustven pojav, a naj vprašanja o resničnosti te ali one religije prepusti drugim znanostim, metafiziki in teologiji. Na ugovor, da je vprav krščanska religija nekaj nadnaravnega, a nadnaravnosti da ni mogoče psihološko dojeti, odgovarja K., da se religija kljub nadnaravnosti v subjektu psihološko javi in izraža, kakor dokazuje n. pr. genialno delo sv. Avgušтина »Confessiones«, ki je pravi zgled »eksaktnega psihološkega opazovanja« religioznih pojavov.

Ločiti bi bilo torej treba psihologijo religije in filozofijo religije, ali še tudi teologijo religije. Seveda se tudi še psihologija religije pod različnimi vidiki deli v razne panoge: v normalno psihologijo, genetično, diferencialno, patopsihologijo in socialno psihologijo religije. Jasno je, da se psihologija religije more še uporabljati na razna praktična vprašanja, n. pr. na vprašanje religiozne vzgoje, religioznega pouka, askeze itd. V tem smislu govore tudi o uporabljeni psihologiji religije.

Glede metode, ki je pri empiričnih znanostih lahko različna, misli K., da v psihologiji ne more biti »monopola ene metode«. Predmet psihologije religije je tako svojski in tako sestavljen, da ga z eno samo metodo ni mogoče vsestransko zajeti. K. kaže zgodovinsko, kako so razni znanstveniki rabili razne metode — Starbuck predvsem statistično, Wundt etnografsko, James deskriptivno, Flournoy opazovalno —, in kratko ocenjuje, kaj so s svojo metodo dohnali pozitivnega, a kje so pretiravali in pogrešili. Govori tudi o najnovejši eksperimentalni metodi, ki je v nekih mejah tudi pri psiholoških pojavih religije upravičena, le da se mora snovati prvenstveno na samoopazovanju, če naj bodo izsledstva res psihološka in ne zgolj biološka.

Vse te in druge misli razbira K. ob zgodovinskem pregledu dosedanjih poskusov te znanosti (ameriški psihologiji religije, patologistično-pozitivistični, psihoanalitični, genetični etnopsihologiji, metodično-empirični in eksperimentalni psihologiji religije).

Delo je res zanimiv in jako informativen uvod v psihologijo religije. Kakor vsa Keilbachova dela, je tudi ta knjiga opremljena z bogato, izbrano literaturo, ki jo je K. sam preučil v knjižnicah, zlasti v Münchenu in Zürichu.

A. U.

Lešanc Herman, Über das »unmittelbare Gegebensein« in der äußeren Wahrnehmung.¹

Tudi v neotomistični filozofiji je preporno vprašanje, kako zaznavamo vnanji svet, neposredno ali posredno. Mnogo jih je, ki sodijo, da ga zaznavamo samo posredno, to se pravi, da zaznavamo neposredno le pojave, ki so v nas, po njih šele realne predmete, ki so zunaj nas. Torej po nekakšnem sklepanju. Meni se je to pojmovanje, ki je v tako vidnem nasprotju s preprosto zavestjo, vedno upiralo. Da o kakem sklepanju ne more biti govora, je jasno tudi po tem, da živali po tomistični filozofiji niso zmožne sklepanja, a vendar vse njih ravnanje očituje, da zaznavajo vnanje predmete in vnanji svet. Biti mora torej nekakšno neposredno zaznavanje in gre samo za to, kako ga razložiti.

Vprav ta misel in vprav to vprašanje se predstavlja tudi moderni filozofiji, seveda po načinu modernega pojmovanja in izražanja. Meinong, ki je iz njegove šole izšel naš Veber s svojo šolo, je učil, da zaznavamo neposredno predmete le »brezbitno« (daseinsfrei), za njih realno dojemanje pa da je potreben poseben višji »intencionalen« dej, neka sodba, ki z njo izrazimo, da ta in ta predmet je. Prof. Veber se je že v mnogih bistvenih stvareh ločil od svojega učitelja, zadnji čas pa se je ločil tudi glede tega vprašanja. Spoznal je, da treba priznati nekakšno neposredno dojemanje vnanjih predmetov, nekako »zadevanje«. Napisal je že posebno delo o »problemu stvarnosti« (ki ga bo najbrž že letos izdala naša Akademija). V tem delu je na novo zgradil svoj nazor o svetu.

To misel o neposrednem zaznavanju vnanjih predmetov je povzel njegov učenec Herman Lešanc in jo skuša v rečeni nemški razpravi po svoje natančneje razložiti in utemeljiti. Razprava je izšla v ugledni nemški psihološki reviji in ji že to daje neki vnanji ugled. A razprava tudi stvarno odlikuje mladega znanstvenika-filozofa.

L. omenja najprej dosedanje dosti splošno misel v raznih inačicah, potem pa kaže na neke težkoče, celo na neka protislovja, ki jim v dosednji teoriji ni mogoče ubežati, na kar s tenko in bistro psihološko analizo utemeljuje nazor o »neposredni danosti« realnih predmetov v vnanji zaznavi. Priznava, da moreta neposredno in posredno dojemanje segati drugo v drugo, a prvo je neposredno zaznavanje in le to je zaznavanje realnosti. Moremo sicer tudi v tej prvotni zaznavi razlikovati pojav in predmet, toda dejansko je pojav obenem predmet. L. primerja to neposredno dojemanje vnanjih objektov s takisto neposrednim dojemanjem subjekta samega v samosvesti (z neposrednim doživljanjem »jaza«), ki ga tudi moderni dosti splošno priznavajo, dasi se ne ujemajo v vprašanju stvarnosti tega subjekta (eni ga pojmujejo bolj kot podstat, drugi bolj kot dej). Glede vprašanja, kaj nam podaja neposredno zaznavanje, ugotavlja L., da ne podaja le kakovostnih plati, temveč tudi kolikostne, prostorninske in časovne. Zlasti značilen je pri tem prvotnem zaznavanju dinamičen značaj predmetov, zadevajo namreč subjekt, kakor da bi bili živi, dasi L. misli, da na tej stopnji subjekt še ne zaznava razlike med živim in neživim (kar je vsekako bolj osnovano, kakor nasprotna misel, ki se zdi, da jo zastopa prof. Veber). Seveda se predstavljajo predmeti že v prvotnem zaznavanju kot nekaj celotnega, v čemer pozneje umsko dojemanje lahko razloči razne sestavine.

¹ Ponatisk iz »Archiv für die gesamte Psychologie« 102 (1938), 263—290, Leipzig.

Po našem mnenju so osnovne izsleditve te analize neoporečne. V podrobnostih je kajpada marsikaj, čemur ne bo vsak pritegnil. Nekatere bodo motili dvoumni izrazi. N. pr. izraz »doživetje« (Erlebnis), ko L. pravi, da prvotno doživetje še ni »doživetje«; prav tako izraz »intencionalen«, ko pravi, da to prvotno zaznavanje ni intencionalno. Ali ni vsako duševno zaznavanje že nekakšno »doživetje« in prav tako vsako spoznavno doživetje nekako intencionalno? Seveda je pa resnično, da ni ne doživetja, ne intencionalnosti v popolnem zmislu, kjer ni refleksije in te na tej stopnji kot taki še ni. Nekako preveč poudarja L. tudi »dinamičnost«, kakor da predmeti nastopajo nasproti subjektu kot »tuja moč in oblast«, kot nekaj »živega«, tako da bi brez umske refleksije morda vse imeli za živo. Dvoumno je tudi, kar pravi L. o prvotnih zaznavah, da je njih vsebina bolj »nenazorna« (unanschaulich), da se v njej že tudi živalim predstavlja le bolj »nekaj«, kar deluje na subjekt. Tomisti tu bistro ločijo. Vsebinske čutne zaznave je vedno le nazorna, res pa se družijo v človeku s čutno zaznavo prav tako preprosto umsko doživetje (ne še sodba), ki mu je vsebina nenazorna. Vidim nekaj rdečega: ta »nekaj« je nenazorna umska zaznava ob rdečem, ki se subjektu »prezentira« po čutni zaznavi. Preveč vzporeja L. prvotno doživetje objektov in subjekta, kakor da bi ne bila med enim in drugim le neka podobnost z veliko razliko, da dojemajo subjekt objekte vprav kot objekte, a sebe kot subjekt. Končno je pa k vsej, dasi res bistri, analizi še reči, da ugotavlja pač dejstvo prvotnega preprostega doživetja, a ne razloži zadosti načina, kako je takšno doživetje možno. Z druge strani pa je zopet treba reči, da razprava odpira poglede še na nadaljnje zanimive znanstvene izsleditve in ugotovitve.

A. U.

SOCIALNO VPRAŠANJE.

Obitelj u današnjem društvu (Hrvatski socijalni tjedan, II, 1937). Zagreb 1938. Str. 256.

Od 2. do 30. okt. 1937 se je vršil v Zagrebu drugi »socialni teden« (prvi je bil leta 1932). Socialni tedni (semaines sociales) so francoskega izvora (prvi 1904 v Lyonu). Njihovo geslo je: »l'étude pour l'action«, preučevati razna socialna vprašanja in spoznanje potem prenašati v dejanje. Od Francozov so povzeli to ustanovo tudi drugi katoliški narodi. Socialni tedni se vrše v Belgiji, Holandiji, Italiji, Švici, Kanadi, na Poljskem in še drugod. Dočim so se pa prva leta na socialnih tednih obravnavala razna vprašanja, so začeli od leta 1909 (prvikrat v Bordeauxu) izbirati po eno vprašanje, ki se je obravnavalo z raznih strani. Tako je tudi drugi hrvatski socialni teden izbral eno takšno vprašanje, namreč važno vprašanje o rodbini in to vsestransko obravnaval.

Nastopili so škofje, svetni duhovniki in redovniki in laiki; možje in žene; teologi, pravniki, sociologi, ekonomski, kulturni delavci; pedagogi in zdravniki, ter vsak s svojega vidika razpravljali o rodbini: o nadnaravnem značaju rodbine (dr. A. Stepinac); o nerazdružljivosti zakona (msgr. M. Pušić); o skušnjah in zmagah v rodbini (dr. D. Njaradi); o rodbini in družbi (dr. J. Ščetinec); o rodbini v luči krščanstva (dr. A. Živković); o rodbini in državi (dr. E. Sladović); o ženitbi po sodobni zakonodaji (dr. E. Lovrić); o družinski imovini (dr. M. Ivšić); o rodbini in potomstvu (dr. I. Schrecke); o vzgojni vlogi rodbine (o. dr. H. Bošković); o rodbini in šoli (L. Perinić); o verski in vzgojni vlogi žene v družini (Sofija Brajša);

o socialni in ekonomski vlogi žene v družini (prof. dr. Marijana Kralj); o rodbini in Katoliški akciji (o. dr. B. Perović); o rodbini in narodu (I. Lendić); o Kristusu — vodniku rodbine (P. Grgec).

Poleg tega so v konferencah in enketah obravnavali položaj kmečke, delavske in meščanske družine (P. Matijević, R. Petek, dr. V. Deželić); nje zaščito, pravno, pravno in gospodarsko (dr. Đ. Gračanin, dr. Đ. Kuntarić); pomen prosvete za rodbino: vpliv književnosti, gledališča in kina na rodbinsko življenje (dr. L. Maraković); družinska vzgoja ter delovanje prosvetnih in športnih društev (J. Tkalec); vprašanje rodbine in zdravja: o stanovanju, prehrani in obleki (dr. J. Rebok). Vsa ta snov je podana v tej lepi knjigi (obenem s pozdravi, imenikom udeležencev in nekaterimi slikami). Služila bo dobro za predavanja. Daje nam pa tudi zares lep vzorec za »socialne tedne«.

A. U.

Angela Vode, **Spol in usoda**. I. del. Ljubljana 1938. II. del. Ljubljana 1939. Izdala založba »Žena in dom« v Ljubljani.¹

Pisateljica razpravlja v teh dveh knjižicah o spolnem vprašanju največ po družbosloveskih (socioloških) vidikih. Seveda se ozira tudi na druge strani tega vprašanja, kakor je življenjeslovje, dušeslovje, prosveta, gospodarstvo, pravo in dr. Nekaj narodopisnih in predzgodovinskih podatkov, posnetih po spisih znanega Frid. Engelsa, je zastarelih, skupnega oz. paritvenega zakona ne pozna ne zgodovina ne narodoslovje, pač pa uči, da je bil zakon v pradavnini in je še pri neskvarjenih preprostih narodih čist, enozemski in ženi tako ugoden kakor možu. Vpliv krščanstva na žalostno usodo žene pisateljica kratko omenja, ne priznava pa, da je prav krščanstvo prineslo ženi in otrokom osvoboditev iz suženjskega razmerja in jima dalo vse pravice človeka, enakovrednega možu, niti ne poudarja, da je bila in je usoda žene prav taka, kakor je usoda moža, kjer in kadar je bilo krščanstvo zares živo. Gospodarski red, prav za prav nered, ki mu pravimo kapitalizem, je zanikanje krščanstva in ta nered tepe dandanes že pol omikanega sveta, in sicer moža in še bolj pa ženo že pred zakonom, še huje pa zakonsko ženo in otroke in dejansko mori družino vseh ljudskih slojev razen »gorenjih desetisočev«, ki jih mori bela kuga, nasledek pogmotnega svetovnega naziranja. Žal, da pisateljica ne pozna ali ne upošteva papeških okrožnic o družabnem vprašanju in o družini!

Navzlic tem nedostatkem in nekoliko preveč poudarjenemu gledanju na življenje z »razrednega« stališča povsem odobravam, kar piše pisateljica o naravnih razlikah med možem in ženo in prav za prav dvojnim različnem poslanstvu v življenju, o zahtevah, da se zakonski ženi in otrokom zavarujejo že po državljskem pravu pravice do človeka dostojnega življenja. V nasprotju s feminističnimi in drugimi pisarjimi pisateljica zahteva za ženo pravico do otroka, obsoja namerno splavljanje in druge zlorabe spolnega razmerja. Kot pisec lani izišle knjige »Ob viru življenja«, kjer je spolno vprašanje razloženo z življenjesloveske (biološke)

¹ Pripomba uredništva: Založba nam knjige ni poslala. Kljub temu smo naprosili strokovnjaka, da jo presodi, ker so stvari, ki jih spis obravnava, zelo važne za mišljenje in življenje posameznika in naroda. Zato je potrebno vsako resno in stvarno napisano delo te vrste postaviti na mesto, ki mu gre: priznati, kar ima pravičnega in dobrega, označiti pa tudi zmotna ali enostranska gledanja in nazore, ki vprav v teh zadevah mnogo bolj škodujejo, kakor se nekaterim zdi. To zahteva poštena obramba »resnice, hčerke božje«.

in zgodovinske strani, smatram to delo, ki je pisano vseskozi resno in dostojno, kot iskren krik družabnočutne ženske duše po človeških pravicah in srčno želim, da bi ta glasni krik, ki je vzbudil toliko neumevanja, neupravičenega zgražanja in površne sodbe v našem časopisju, vzdramil naše ženstvo, da bi se zavedlo svoje življenjske naloge in si s tem ustvari boljšo usodo. Kratko poglavje moje knjige očrtuje naloge prave ženske osamosvoje, kjer menim, naj se ženstvo proti brutalnemu (romanski izraz za naš živinski) moštvu postavi v bran tako, da se združeno zave svoje življenjske vrednosti, ki je popolnoma enaka moški, in sicer da opusti svojo lahkovernost in otročjo zaupnost nasproti vsakemu moškemu vse dotlej, dokler ni prišla v zakon, ki obeta biti po vsem resnem preudarku ne zakon za silo, marveč za njo, ženo, srečen zakon. DRAB.

JEZIKOSLOVJE.

Rajko Nahtigal: **Slovanski jeziki. I.** V Ljubljani 1938. Izdalo in založilo Znanstveno društvo. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani. Str. XXXII + 355.

Profesorji ljubljanske univerze so izdali za svoje slušatelje že lepo število učbenikov, ki pričajo o visoki znanstveni vršini te naše najvišje prosvetne ustanove. Tem delom se častno pridružujejo Slovanski jeziki, ki jih je spisal predsednik naše Akademije znanosti in umetnosti, univ. prof. dr. R. Nahtigal. Če pogledaš ob koncu knjige pridejani seznam glavnih del in spisov o slovanskih jezikih (str. 311—34), boš dobil vsaj malo pojma o tem, kako obsežno je dandanes slavistično polje in kako težavno je podati pregled o kakem posameznem vprašanju slavistične znanosti.

Prof. Nahtigal izhaja iz one slovite starejše slavistične šole, ki se je na široko razgledovala in zasledovala dela o vseh slovanskih jezikih. Delal je na tem širokem polju vse življenje in si pridobil ogromno znanje, s katerim se je usposobil, da je mogel napisati to veliko delo, ki govori o slovanskih jezikih, o njihovem razvoju iz enotnega narečja, o njihovi razcepitvi in o današnjem stanju posameznih jezikov. V I. delu je obdelal glasoslovje in oblikoslovje slovanskih jezikov v predzgodovinski ali praslavski dobi, t. j. v času pred Karlom Velikim, in v zgodovinski dobi, ko so se Slovani jeli deliti v posamezne slovanske veje. Delo je edino te vrste ne le med Slovenci, temveč tudi med drugimi Slovani, ki imajo le več ali manj vzporedne ocrte slovanskih jezikov po običajnih slovniških oddelkih. Tu pa vsa zgradba raste organsko iz prvotnih kalí in kaže slovanske jezike kot nekaj živega, razvijajočega se po lastnih zakonih. Novo je tudi to, da je ločena zgodovinska doba posameznih slovanskih jezikov od predzgodovinske ali praslavske, v kateri je bil jezik še več ali manj enoten; gradivo za obe dobi pa je razvrščeno po običajnih vidikih glavnih črt in razvojnih smeri slovanske jezikovne individualitete.

Najbolje je obdelana starejša doba, ker se je pisatelj največ bavil s staroslovenščino in izvrstno pozna najstarejše slovanske jezikovne spomenike; tega si je pisatelj v svesti, zato v uvodu po pravici piše, da bo znal strokovnjak presoditi, koliko je v porabljenem gradivu lastnega gradiva. Dragocene so nadalje razprave o naglasu in kvantiteti, saj je bilo obilo pisateljevega dela posvečenega študijam akcentnega premika v posameznih slovanskih jezikih, zlasti v ruščini. Knjiga prinaša povsod mnogo novega, na mnogih mestih podaja lastne sodbe, nove dokaze in zglede in

z bistrim očesom spremlja mnenja dosedanjih preiskovalcev in zavzema do njih svoje stališče. V razmeroma skromnem obsegu je nakopičena ogromna tvarina, ki skriva v sebi neizmerno bogastvo. Znanstveno društvo je storilo veliko uslugo vsem ljubiteljem slovanskih jezikov, da je omogočilo izdajo tega priročnika.

Ob sklepu bi si dovolil nekaj pripomb. Novejši slovničarji ne govorijo več, da pomeni glagol kako dejanje ali stanje (glej str. 74. te knjige), ampak govorijo samo o dejanju, kar sem sprejel tudi jaz v 4. izdaji slovnice. Proti Oblakovi trditvi, da je v obliki, kakor: pet rajniš, ohranjen stari rodilnik množine, je že svojčas bila kritika mnenja, da je rajniš nesklonljiv pridevnik, narejen po nemškem. K zglede pridevnikov imenske sklanje, ki so v slov. še ohranjeni (prim. str. 233—34), bi se dalo še nekaj primerov naštet. V tož. edn. je ohranjena imenska sklanja pridevnika še skoro po vseh zahodnih narečjih v rečenici: *ne u m e n se je naredil*. Mnogo takih primerov ima še Janez Svetokriški, n. pr. v III. zv.: Bug tebe klizhe inu ti vener gluh se delash, 132; enako 133; inu vsem hualeshen se je yskasal, 213; enako 277; de bi se hualeshen iskasal, 338. Vendar so ti primeri omejeni le na določene rečenice, v splošnem rabi zaimensko sklanjo, n. pr. de ti tvojga Synu zhastniga sturish, de tebe tudi tvoj Syn zhastniga stury, 329.

A. Breznik.

SLOVANSTVO.

Vzajemnost katoliških Slovanov. Poročilo o kongresu zveze Slovanskih kat. akademikov in seniorov (Slavia Catholica) v Ljubljani od 19. do 22. julija 1937. Založil Slovanski klub, Ljubljana 1938, str. 50.

Slovanski klub v Ljubljani je izdal v l. 1938 knjižico z gornjim naslovom. Podrobnemu poročilu o delu kongresa Sl. Cath. v Ljubljani sledi bogato in aktualno predavanje univ. prof. dr. Grivca, ki je napisal tudi kratki uvod v knjižico, o slovanski ideji kneza Koclja in škofa A. M. Slomška. Objavljeno je tudi predavanje predsednika tega kongresa, univ. prof. dr. Fr. Steleta o skušnjah dosedanjih med slovanskih stikov. To predavanje je izredno stvarno in kritično ter nam pokaže smisel sodobne slovanske ideje, ki se izraža v pomenu slovanske znanosti in v slovanski vzajemni molitvi v Apostolatu. Sledi predavanje dr. Jande iz Prage o važnosti, načelih in možnostih slovanskega zbližanja v bodočnosti. Drago Oberžan je objavil predavanje o Slovanih v izseljenstvu, kjer poudari predvsem potrebo po globokem katolištvu in po doživeti ideji apostolstva sv. Cirila in Metoda: *Ut Slavia nostra totalis una, catholica sit*. Dr. Rajec iz Bratislave je prispeval predavanje o encikliki »Divini Redemptoris« in Slovanih, Jan Stolarski iz Krakova in J. Ambruž iz Bratislave pa razpravljata o temi »Nebezpečenstvo komunizmu a bezbožnictva pre Slovanov«. Končno so objavljene tudi resolucije, ki združujejo misli predavanj v le-le ugotovitve: Najboljša obramba Slovanov proti boljševiško-materialističnemu nazoru je uveljavljanje krščanstva in njegovega principa naravnega zakona, iz katerih sam po sebi raste duševno in moralno zdrav človek. Rodbina, narod in država so podlaga zdravi človeški družbi, živeči na osnovi socialne pravičnosti. Kongres je tudi kar najbolj odločno protestiral proti hudemu verskemu preganjanju narodov, ki živijo pod vladno Sovjetov, posebno Belorusov in Ukrajincev. Druge resolucije zadevajo predvsem upravno stran zveze. Ob tem naj mi bo dovoljena osebna opazka: v poročilu o razgovorih in posvetovanjih zelo zaboli ugotovitev, da se pogledi vodilnih duhov zveze v mnogočem razhajajo in da niso mogli priti do enotnosti v tako enostavni zadevi, kot je ustanovitev stalnega tajništva. Tudi tu se čuti pomanjkanje duha slovanske vzajemnosti. Dr. Gogala.

Zapiski.

O NASTANKU IN RAZVOJU BOŽIČNIH IGER.¹

Do 4. stoletja nimamo nikakega sporočila o kaki liturgični proslavi iz božičnega kroga. Sledove neke epifanijske igre dobimo šele v 4. stoletju v Egiptu, od koder se je po nicejskem zboru l. 325 lahko razširila tudi na Zapad. Adventne proslave so znane v Nemčiji v 9. stoletju. Kakšne so bile te proslave, nam pričuje rokopis iz 12. stoletja v samostanu St. Lambrecht na avstrijskem Štajerskem. Osrednje važnosti pa take proslave niso dobile. Božična proslava se je ustalila okoli rojstva Odršenikovega in jaslic. Kdaj so nastale prve božične proslave, natanko ne moremo določiti, domnevamo pa, da v začetku vladavine Karolingov, ko se je bil pomaknil začetek cerkvenega leta na božič in je božični praznik dobil nov poudarek.

Kako si predstavljamo tako božično proslavo? V cerkvi so bili postavili jaslice. Prednje so stopili v teku službe božje kleriki in so izkazali v preprosti mimični igri novorojenemu Detetu čast. Tropus, ki je nastal za to priliko, nam je ohranjen spet iz Limogesa, iz Oxforda, pa tudi iz Nemčije. Glasi se pa takole:

»Koga iščete v jaslicah, o pastirji, povejte?«

»Odršenika Kristusa, Gospoda, Dete, ki je v plenice povito!«

Velikonočni tropus je temu podoben (Koga iščete v grobu, o kristjani? — Jezusa Nazarena, križanega, o nebeščani. — Ni ga tukaj. Vstal je, kakor je rekel.

¹ V lanskem letniku »Časa« sem podal prerez nastanka in razvoja velikonočnih iger (gl. zv. 7.—8., str. 239 sl.). V uvodu sem pokazal začetke gledališča v krščanskem kulturnem krogu, ki sem jih razdelil v liturgično proslavo, uvrščeno še v oficij, ter v liturgično igro, že izločeno iz oficija samega, ki se obe predstavljata v cerkvi. Naslednja stopnja je že prava duhovna igra, ki se preseli iz cerkve pod milo nebo.

Po znanstvenih dognanjih sem tudi predočil, da je nastala liturgična proslava kot prva stopnja gledališča v krščanskem kulturnem krogu iz velikonočne liturgije, in sicer v 4. stoletju.

Po vzgledu velikonočnih proslav pa je nastala kmalu božična proslava. Središče velikonočnih proslav je bil božji grob, središče božične proslave so postale jaslice. Poslej govorimo o proslavah in igrah iz velikonočnega in božičnega kroga.

Idita, oznanita, da je vstal iz groba!). Jasno je, da je božični tropus nastal po zgledu velikonočnega. Toda ta skromni prizor se je kmalu razširil. Dodali so mu prizor iz Jakobovega »apokrifnega« evangelija.

Nastopita namreč dve babici, ki pričata o deviškem rojstvu. Marija kot oseba sprva še ne nastopa, nadomešča jo slika v oltarju. Da gre res že za »igro«, dokazujejo predpisi, kako naj se ta prizor predstavlja: dva diakona v dolgih dalmatikah »igrata« vloži obeh babic, odgovarjata jima pa dva pevca s kora v navadnih oblekah. Imamo tedaj opravka z dramskim nastopom babic in pastirjev.

Na to jedro so se začele nizati še nadaljnje scene. Ker je po važnosti poklonitev sv. Treh kraljev takoj za rojstvom Odršenika, se je pojavil najprej ta prizor. Sprva je bila ta »poklonitev« le obred zase in se je izvajala v goli pantomimični obliki:

Trije duhovniki s kronami na glavi pridejo od treh različnih strani in se srečajo na sredi cerkve. Pokažejo si zvezdo, ki jo deček na drogu nosi pred njimi. Poljubijo se in gredo v slovesni procesiji do oltarja. Tam jih sprejme babica. Polože darila pred Dete, Ga molijo in nato odidejo.

Glavno sta bila v tem prizoru mimika in glasba. Več živahnosti je prišlo vanj z osebo Herodovo, ki nastopi v 11. stoletju.

Herod sedi v cerkvi kje ob strani, obdajajo ga njegovi vojščaki. Trije kralji ga obiščejo. Prizor se nato razvija po pripovedovanju evangelija.

Herodova oseba je bila kaj pripravna za nadaljnje dramsko oblikovanje in je postala središče igre o svetih Treh kraljih. Taka liturgična trikraljevska igra je ohranjena v obredniku zagrebske škofije iz leta 1100, najdemo jo pa tudi v Franciji (Rouen, Limoges), z močno izdelano sceno Herodovo tudi na nemškem ozemlju (Bilsen, Freising).

Spočetka je bila scena s tremi kralji samo predigra k maši. Polagoma pa se je porodila misel, kako združiti ta prizor s prizori za božični praznik. Podobno kot pri velikonočnem krogu se je vršila tudi v božičnem krogu koncentracija motivov.

Pojavila se je kot nov motiv kmalu že Rahelina tožba, ki jo je bil spesnil nadarjen pesnik za liturgijo 28. decembra, praznika nedolžnih otročičev. Izpopolnili so jo v uvodu s Herodovim ukazom za pokolj in z uprizoritvijo pokolja samega.

Pristopila je končno še scena b e g a v E g i p t.

Z združitvijo vseh teh prizorov ozir. motivov je nastala krepko in enotno zgrajena igra, ki pa se je vzdržala jedva eno stoletje, ker se je kmalu združila z veliko epifanijsko igro.

Ob vsem tem pa ne smemo preiti važnega vpliva, ki ga je imelo branje pridige, ki jo je bil sestavil baje sam sveti Avguštin in se je obračala proti trdovratnosti Judov, ki ne marajo priznati Kristusa. Temperamentno razgibana pridiga je izpodbujala k izmeničnemu prednašanju, dokler se nista tudi dejansko izoblikovala dva zbora: zbor Judov in zbor prerokov, ki sta med seboj strastno disputirala. Prve je vodil »archi-synagogus«, druge sv. Avguštin. Osebnosti nastopajočih prerokov so povzročile vnašanje elementov iz stare zaveze: Bileamova oslica, trije mladeniči v ognjeni peči, Gedeonov boj s Filistejci. Končno nastopita celo stara Sibila (Sembilja) in pesnik Virgil kot glasnika Kristusova. — S tem se je pripravljala v liturgični proslavi posebna vrsta liturgične igre, preroška igra, ki je poskusila v poznejši dobi zajeti vso predkrščansko zgodovino v dramsko obliko.

*

V 13. stoletju je začela prehajati liturgična proslava v liturgično igro, ki jo označuje že zaokroženost dejanja in večja ali manjša enotnost dramske oblike. Liturgična igra je prehod od liturgične proslave do prave duhovne drame.

S pojavom tako raznolikih motivov v božičnem krogu je polagoma dozorela božična liturgična igra. Izoblikovala se je takrat, ko sta pristopili k jaslicam živi osebi Marije in Jožefa. Marija prosi Jožefa, naj ji pomaga zibati Jezusa. Zbor zapoje s pastirji veselo božično pesem. Latinski obredni jezik se je umaknil živemu narodnemu jeziku.

Pozen odrastek take igre na nemškem ozemlju je božična igra iz Hessena (Hessisches Weihnachtsspiel), ki je nastala okoli leta 1450. v frančiškanskem samostanu v Friedbergu. Ta preprosti tip božične igre se je ohranil zelo dolgo. Srečamo ga leta 1511. v Sterzingu na Tirolskem, dalje v Turingiji, v Šleziji, v gorenji Bavarski, v Avstriji in na Ogrskem.

Videli smo že pri trikraljevski liturgični proslavi, kako močno se je bila približala obliki prave liturgične igre. Zato ni čudno, da je bila trikraljevska igra prva, ki se je odtrgala iz oficijelne službe božje, dasi je v prvi dobi ostala še v cerkvi. Fragment take igre nam je ohran-

njen v narodnem jeziku v Španiji, in sicer je iz 12. stoletja. Poleg francoske Adamove igre je to najstarejša znana drama v narodnem jeziku. Trikraljevska igra je pokazala pot srednjeveškemu načinu predstav: pozorišča so se tudi krajevno menjavala tako, da so bila drugo ob drugem.

Omeniti je treba še igro prerokov, ki je dozorela iz liturgične proslave kmalu v liturgično igro. Važna je posebno zato, ker se je sama zase razvila do popolne samostojnosti in so iz nje izšle nekatere manjše igre. Že l. 1194. se je predstavljala preroška igra v Regensburgu v močno razširjenem obsegu. Poleg motivov, ki so se pokazali v liturgični proslavi o prerokih, se pojavita motiv stvarjenja in motiv Luciferjevega padca. Iz nekdanjega branja pridige je nastala predstava svetovne zgodovine do Kristusa. Seveda se je prikazovala vsa ta zgodovina le kot priprava na prihod Odršenikov. — Osamosvojile so se scene o preroku Danielu (latinsko v redakciji Anglonormanca Hilarija in besedilo predstave v Beauvaisu, oboje iz 12. stoletja), o Izaku in Rebeki oziroma Eza vu in Jak o bu (rokopis v štajerskem samostanu Vorau, iz konca 12. stol.) in zlasti o A d a m u.

Francoska igra o A d a m u (Jeu d'Adam, iz konca 12. stol.) je prva francoska liturgična igra v narodnem jeziku in sploh začetek francoske dramatike. Igrali so jo, kakor nam je sporočeno, pred cerkvijo na posebej za to pripravljenem pozorišču. Vsa igra obsega 950 verzov, od katerih jih dve tretjini odpade na padec Luciferjev in na greh prvih staršev. Znamenit je zlasti prizor, v katerem Lucifer zapeljuje Evo. Le 150 verzov odpade na umor Abelov, 200 pa jih je posvečenih nastopu prerokov, ki naznanjajo prihod Mesijev. Pri Nebukadnezaru teksta nenadoma zmanjka.

*

Že zgodaj se je začela pojavljati težnja po združitvi vseh teh snovno različnih scen v celoto. Primer za to nam je ohranjen še iz dobe, ko se posamezni motivi niti še niso toliko samostojno izoblikovali. V latinskem jeziku nam je ohranjena taka božična cerkvena igra v benediktbeurskem rokopisu iz 13. oziroma 14. stoletja. Ta cerkvena igra se začne s preroško igro in se konča z odlomkom igre o svetih treh kraljih. Vsebuje vse različne scene, ki jih iz zgornjega že poznamo. Nov je le prizor o Marijinem oznanjenju.

Najstarejša igra te vrste v nemščini nam je ohranjena iz St. Gallena v rokopisu iz 14. stoletja. Vsebinsko je raz-

poredba posameznih scen v bistvu enaka kakor pri benediktbeurski latinski igri.

Lepo zbirko takih iger je nabral in izdal Hartmann (Volksschauspiele, 1880) iz nemškega in avstrijskega ozemlja, za njim so se trudili tudi drugi. Danes poznamo poleg hessenske božične igre še celo vrsto drugih, ki kot živo narodno blago še obstajajo ali pa so jih skrbni zapisovalci zapisali, brižni iskalci odkrili v starih rokopisih — sodobni prirejevalci pa oživili kot dragoceno in častljivo obredno starino.

Ali imamo Slovenci kaj ostankov takih iger? Božične in trikraljevske koledre, ki so gotovo izšle iz cerkvenega praznovanja in predstavljanja, so pač razširjene po vsem slovenskem ozemlju. Ne moremo pa trditi, da smo kdaj imeli božično liturgično igro v svojem jeziku kot organski nasledek latinske božične proslave z njenimi različnimi motivi in scenami. Beležimo pač na slovenskem Koroškem krepko tradicijo narodnih božičnih iger, toda ta tradicija sega morja komaj v konec 18. in začetek 19. stoletja, ko je koroški kmečki pesnik Andrej Šuster, po domače Drabosnjak, poslovenil staro nemško božično igro. To igro, katere nemški izvirnik je izdal znani dr. Georg Graber (Kärntner Volksschauspiele: Weihnachtsspiel, Wien 1922), smo dobili v tisku in odrski priredbi šele leta 1935. (Božična igra, »Ljudske igre« 13. zv., Ljubljana.) Istega leta je izšel v reviji »Ljudski oder« zapis dotlej neznan »Trikralljevske igre«, prav za prav kolednice, iz Mežiške doline (zapisal kaplan Jakob Sem, gl. »Ljudski oder« II, str. 99), ki se uprizarja na praznik sv. treh kraljev redno še dandanes.

Obe igri kažeta značilne poteze božične igre na splošno, poleg tega tudi nič ne prikrivata svojega nemškega izvora. Imena pastirjev v »Božični igri« so ista kot v nemškem izvirniku (Ripelj = Riepl, Hanzelj = Hansele, Havžar = Hauser), pesmi v »Trikralljevski igri« so očiten, okoren prevod — da omenim le najvidnejše znake sorodnosti.

Povedati je treba, da je koroška božična igra — nemška kakor slovenska — sestavljena iz obeh, zelo točno ločenih motivov: prave igre ob jasliah (»Pastirci«, Krippenspiel) in trikraljevske igre, medtem ko je mežiška koledna igra obdržala poudarek na trikraljevski igri.

Nemška in slovenska božična igra se v zaporednosti prizorov še dosti krijeta. Obe se začneta z oznanjenjem Marijinim, se nadaljujeta z Jožefovo nezaupnostjo zaradi Marijine nosečnosti, preideta k popisovanju, k iskanju prenočišča (Drabosnjak je del tega prizora uvrstil pozneje), pokažeta pastirje na paši, popeljeta k ja-

slicam. S tem se prvi del, pravi božični motiv, konča. Igra se v obeh redakcijah nadaljuje kot trikraljevska igra. V nemški nastopijo trije kralji sami, v slovenski se pojavi potujoči rokodelce, ki se zglašajo pri trdosrčnem krčmarju, kjer se ustavijo nato tudi sv. trije kralji. Prav tako se začneja tudi trikraljevska koledna igra iz Mežiške doline. Igra se nadaljuje s prizorom pri Herodežu, z obiskom sv. treh kraljev pri jasliah, kjer se ohranjeni rokopis slovenske redakcije, žal, neha. Nemški izvirnik se nadaljuje z begom v Egipt, s prizorom z roparji, s Herodežem, ki ukaže moriti betlehemske otroke in nato plačuje svoje vojščake, naposled pa s Herodovim obupom in koncem: vrag pride ponj in ga odnese. Mežiška koledna igra nima prizora o begu v Egipt, tudi zelo na kratko pokaže Herodov ukaz o moritvi otrok, zato pa drastično predstavi Herodov konec.

Kdaj je nastala mežiška koledna igra, pač ne bo mogoče ugotoviti. Tudi za nemško redakcijo koroške božične igre ne vemo niti približne letnice. Gotovo je pa nastala pred letom 1414., zakaj v njej se omenja ustoličevanje koroških vojvod. Če se oprimemo domneve, da je Drabosnjak prvi prevajal nemško božično igro, potem sega slovenska redakcija kajpak kvečjemu v konec 18. stoletja (Drabosnjak se je rodil l. 1768.) Ne zdi se mi pa verjetno, da je slovensko ljudstvo na Koroškem tako dolgo čakalo na prevod igre, ki so jo igrali njegovi nemški sosede že vsaj od začetka 15. stoletja. Drabosnjak bi bil potemtakem le posrednik starejšega prevoda neznanega »bukovnika« in se je morebiti odločil za nov prevod. Točnih podatkov za vse to seveda nimamo in jih najbrž nikoli ne bomo dobili.

Božični praznik je praznik zbrane in tihe blaženosti. Zato se tudi božične igre niso nikdar razmahnile v širino in sijaj velikonočnih in drugih duhovnih iger. Ponejše sporočila o njih molče. Živele so svoje tiho življenje sredi verne srenje, saj bi jih bil preglasni hrup zamoril. Sodobni človek, ki se mu hoče odpočitka, zbranosti in tišine, si jih zopet oživlja. Kakor gobe po dežju so v povojnih letih nastajale priredbe starih božičnih iger po vsej Evropi. V verskem preporeku, ki si utira pot po vseh deželah, zlasti še v stiski nasprotnih sil, doživljajo stare božične igre, ki jih je rodilo čudovito bogoslužje Cerkev, svoje drugo rojstvo.

*

Literatura: Gl. seznam na koncu zgoraj navedenega mojega članka v »Času«, XXXII, zv. 7.—8., str. 246. — Ostalo sem navedel med besedilom. Niko Kuret.

BIVŠA AVSTRIJSKA USTAVA IN STANOVSKA MISEL.

1. — V okviru velikega katoliškega shoda v septembru 1933 na Dunaju je takratni avstrijski zvezni kancler dr. Dollfuss v načelnem govoru slovesno izjavil, da hoče biti Avstrija prva država, ki bo v svoji politični in socialni zgraditvi uresničila program, kakor je za stanovsko družbo načrtan v okrožnici »Quadragesimo anno«, ki jo je dve leti prej izdal papež Pij XI. Ta napoved odgovornega avstrijskega državnika je vzbudila v Avstriji, kakor v inozemstvu, razumljivo precejšnjo pozornost. V izvestnem tisku je prišlo do živahnega razpravljanja, pri čemur je poleg odkritega odobranja, ki ga je zamisel žela v katoliških vrstah, bilo slišati tudi marsikatero skeptične glasove. Že takrat so dvomljivci izražali bojazen, da bo tudi Avstrija stanovski ideji, kakor je podana v Quadragesimo anno, verjetno hotela dati etatiističen smisel. To pa bi bilo v popolnem nasprotju z duhom papeževe okrožnice. Celo vatikanski organ »Osservatore Romano« je ostal zelo previden ob Dollfussovih napovedih in je menil, da se v tem pogledu morda lahko več obljubi, kakor pa izvede. Razen tega je ta list svaril pred istovetjenjem stanovske države in gospodarske reforme, kakor jo je enciklika priporočila, z avtoritarnimi državnimi zasnovami. Kako so bile te bojazni in svarila upravičena, se je kmalu pokazalo. Medtem namreč, ko je cilj papeške okrožnice na eni strani zmagal nad liberalizmom in socializmom, in na drugi strani prenos specifično socialnih in gospodarskih družabnih nalog od države na odgovarjajoče samoupravne stanovske edinice, je šlo avstrijskemu kanclerju in njegovemu ožjemu krogu v prvi vrsti za odstranitev parlamentarne demokracije in za odpravo strankarskega življenja. On ni hotel stanovsko zgrajenih, od države kar moč neodvisnih socialnih organizmov, njegov cilj je bila avtoritarna država na stanovski podlagi. Ne da bi dvomili o dobri volji pokojnega kanclerja in pri vsem spoštovanju, ki jo njegova osebnost vsekakor zasluži, je vendar treba poudariti, da Dollfuss osnovnega namena okrožnice Quadragesimo anno in papeškega reformnega programa ni spoznal. Čisto zmotno ga je namreč istovetil s protidemokratsko zamisljo avtoritarnih držav. Dollfuss je hotel imeti takšen dr-

žavni aparat, da bi mogel kar moč služiti na notranjepolitični fronti proti marksizmu in narodnemu socializmu. Ta aparat naj bi bil formalno imel značaj stanovske družbe. Toda stvarno naj bi mu dajal možnost diktatorskega vladanja. Lahko bi tudi rekli, da se je Dollfussova ustavna reforma hotela iznebiti odjaja diktature, obenem pa si pridobiti cerkveno porošstvo za avtoritarno Avstrijo.

2. — Z izvedbo političnih reform je mogel Dollfuss pričeti šele po odpravi parlamenta in po ukinitvi socialne demokracije. Izdelava nove ustave je bila zaupana dr. Enderju. — Dr. Ender je prvotno izdelal ustavni načrt v takem smislu, da bi bila državna zakonodaja deljena z dvojno zakonodajno zbornico. Toda njegova zamisel ni obveljala. Dollfuss in njegov krog je odklonil zamisel korporativne in politične zbornice in je naročil, da naj politična ustava pozna le enoten zakonodajni aparat.

Prvotni Enderjev koncept ustave je temeljil na pravilnem naziranjju, da se mora moderna država pečati z dvojnimi nalogami, ki so večkrat bistveno med seboj različne: namreč z državno in kulturno politiko ter na drugi strani s socialno in gospodarsko politiko. Za območje državne in kulturne politike, tako je mislil Ender, ni treba, da je merodajen stanovski vidik, ker vodstvo zunanje, cerkvene in brambne politike ne zadeva specifičnih interesov posrednih stanovskih skupin. Državna in kulturna politika pripadata dejansko svetovno nazorno političnemu območju in ni treba, da jih motrimo le pod socialnimi in gospodarskimi vidiki in njihovimi zahtevami. Za presojanje takšnih vprašanj, kakor so na primer: ali je zapadna zunanjepolitična orientacija boljša kakor naslon na srednjo Evropo; ali je boljša Cerkev prijazna ali pa bolj indiferentna kulturna politika; ali naj se oborožujemo ali ne; — za taka vprašanja pripadnost k raznim poklicnim stanovom ne igra nobene vloge. Drugače pa je, kadar gre za socialno in gospodarsko politiko, ki neposredno zadeva interese in potrebe posrednih stanov. Ender je upošteval to razliko v državnih nalogah in je zaradi tega prvotno predlagal sistem dveh zbornic. Poleg narodnega zastopstva naj bi bilo tudi stanovsko zastopstvo kot zakonodajna korporacija. Narodno zastopstvo naj bi bilo voljeno s splošno volivno pravico. Stanovsko zastopstvo pa naj bi sestavljali delegati, ki

bi jih odposlala stanovska samoupravna telesa. Kot zvezni člen med obema zbornicama pa naj bi funkcioniral državni in deželni svet, čigar člani naj bi bili deloma imenovani, deloma pa delegati deželnih zborov. Naloga narodnega zastopstva bi bilo posvetovanje in sklepanje o vseh zakonskih predlogih državnega in kulturnopolitičnega značaja, stanovsko zastopstvo pa bi se pečalo z zakonskimi predlogi gospodarskega in socialnopolitičnega značaja. Zakonski predlogi pa, ki bi bili istočasno državno političnega kakor gospodarsko političnega pomena, pa bi morali iti skozi obe zbornici.

3. — Enderjev ustavni predlog pa je Dollfuss odklonil. Po Enderjevi zamisli bi namreč za volitve v narodno zastopstvo ostalo demokratično načelo, kar bi še vedno dalo neko možnost za strankarsko izživljanje. Zaradi tega je načrt moral pasti in ga je nadomestil drugi, ki je postal osnovni državni zakon 1. maja 1934. Nova majska ustava je poznala štiri predposvetovalna telesa: Državni svet, Deželni svet, Zvezni kulturni svet in Zvezni gospodarski svet. V te ustanove so prišli imenovani člani in je bil tudi videz kakšnega demokratičnega postopka izločen, čeprav je bilo določeno, da se bo Zvezni gospodarski svet potem, ko bo prišlo do oblikovanja sedmih stanov, formiral iz stanovskih volitev. Peta ustava, to je Zvezna zbornica, ki je imela sklepati o zakonskih predlogih, ki bi jih pripravile prej imenovane 4 ustanove, je bila sestavljena iz članov, katere so vanjo delegirale one štiri predposvetovalne ustanove. V novem ustavnem življenju torej ni bilo nikjer mesta za demokratična načela. Nova ustava je tudi stala na stališču, da je tudi stanovsko življenje treba državnim potom ustvariti. Najprvo bi bilo treba za razne stanove izdati zakone, po katerih bi nato stanovi stopili v življenje. Avstrijska majska ustava ni le nasprotovala demokratični ideji, ampak prav posebno tudi še načelu stanovske samouprave in njene iniciativnosti. Pod enim in drugim vidikom je zaradi tega ne moremo smatrati za uresničenje zahtev, ki jih postavljala Quadragesimo anno. Papeževa okrožnica namreč nikjer ne pravi, da naj se državna zakonodaja izvaja na nedemokratičen način. Nasprotno zahteva, da se gospodarsko in socialno življenje kolikor mogoče prepusti samoupravnim stanovskim korporacijam in naj država prevzema le tiste naloge na sebe, katere

bi manjša upravna telesa ne mogla izvajati.

4. — K tem osnovnim napakam avstrijske stanovske ustave so se v štirih letih, kar je ustava bila v veljavi, pridružile še druge pomanjkljivosti. Bistvene določbe ustave so namreč ves čas ostale suspendirane. Na mesto parlamenta, ki naj bi bil izključna zakonodajna oblast, je vso zakonodajo dejansko vršila vlada, sklicujoč se stalno na nujnost. Posvetovalne ustanove so dobile v pretres po večini le brezpomemben material. Parlament je igral torej le žalostno vlogo. Ostal je le navidneza zakonodajna ustanova, medtem ko je ves čas vladal ministerski svet. Tudi volitev poklicnih stanov v okviru nove zakonodaje ni nikoli bilo. Vzroki za to se niso navajali. Toda iskati jih je bilo treba v ostrem razrednem boju, ki ga nova ustava ni mogla ne ustaviti, ne omiliti. Sploh se lahko reče, da se Dollfussu ni posrečilo delavstvo državnopolitično pritegniti k sodelovanju. Večina delavstva je nezaupljivo ostala ob strani in se je deloma čutila družabno in gospodarsko zapostavljeno. Prav tako se Schuschniggu ni posrečilo najti oni rešilni most, čez katerega bi mogel delavstvo pripeljati k pozitivnemu sodelovanju in graditvi nove države. V zadnji dobi njegovega vladanja se je zdelo, da bo vendarle v tem smislu uspel. Toda tedaj je bilo že prepozno. Tako so manjkali osnovni predpogoji za oživljenje državne in socialne zgradbe s stanovskim duhom in družabnim mirom. Velika večina delavstva je odklanjala sodelovanje pri stanovski graditvi države.

5. — Mogli bi reči, da je Avstriji manjkala ona miselna reforma, ki jo papeška okrožnica na koncu tako močno poudarja kot predpogoj za uspešno družabno reformo v stanovskem smislu. Zaradi tega je popolnoma zmotno, ako bi hotel kdo reči, da je s propadom Avstrije in ker se je njena stanovska zgradba ponesrečila, slaba in nečasovna že tudi sama zamisel o stanovski družbi, kakor jo priporoča Quadragesimo anno. Kajti kljub neuspehom v Avstriji je problem ohranil vso svojo aktualnost. Moramo celo reči, da je njegova nujnost še tem večja, čim bolj napreduje v državnem življenju ideja etatizma in totalitarizma. Čim bolj se samostojno življenje družbe po premočni državi zapostavlja in absorbira, tem važnejše je, da vse mogočni državi nasproti postavimo dobro urejeno družabno življenje. Možnost uresniče-

nja papeževega socialnega programa pa z avstrijskim zgledom nikakor ni propadla. Moramo si biti le na jasnem, da je način, kako je Avstrija celotno vprašanje načela, bil popolnoma zgrešen. Bilo bi usodno, ako bi zdrava načela papeške okrožnice, ki jih je najlaže mogoče uresničiti v demokratični miselnosti, hoteli istovetiti z raznimi totalitarnimi poizkusi, ki si zmotno ali lažno nadevajo značaj ureditve družbe v stanovskem smislu. Avstrijski zgled ne dokazuje praktične neuporabnosti stanovske socialne zamisli, pač pa nedopustnost njene zveze s protidemokratično miselnostjo.

Ivan Ahčin.

† EMIL VANDERVELDE.

Dne 27. decembra 1938. je zadet od kapi umrl minister Emil Vandervelde, dolgoletni voditelj belgijske delavske stranke in predsednik druge internacionale. Pokojni Vandervelde je bil rojen 1865. leta v Bruslju kot sin bogate družine. Študiral je na vseučilišču v Bruslju in napravil l. 1885. doktorat iz prava. Že l. 1894. je bil izvoljen za poslanca. L. 1900. ga je socialna demokracija kandidirala v Bruslju, kjer je bil izvoljen in je ostal od tedaj dalje do svoje smrti bruseljski poslanec. Prvič je postal minister l. 1914., pozneje pa še mnogokrat v raznih vladah. Zadnjič je kot minister odstopil l. 1937.

Vandervelde je bil kot predsednik druge internacionale nasprotnik komunizma in je l. 1922. odšel celo v Moskvo, kjer je kot branilec pred sodiščem nastopil v obrambo obtoženih socialnih demokratov. Toda odločno njegovo stališče proti komunizmu vendarle ni bilo

in je kot vodja belgijskih socialnih demokratov vedno pripuščal možnost za skupen nastop vseh marksistov. Ljudske fronte v moskovskem smislu Vandervelde ni odklanjal.

Literarno je bil Vandervelde vse svoje življenje delaven. Njegovi najpomembnejši spisi so: Razprave o zemljiški lastnini v Belgiji (1900), knjiga o agrarnem vprašanju (1902) in potem polemični spisi proti Rozi Luxemburg o belgijskih štrajkih, spis »Socializem proti državi«, o »Krizi modernega socializma«, o »Kitajski revoluciji« itd.

Vandervelde je bil bojevita narava. Njegov vpliv na belgijsko socialno demokracijo je bil prav do zadnjega izredno velik, čeprav so ga mlajši v zadnji dobi pričeli odrivati kot zastopnika starejše generacije. Bil je izvrsten govornik in le najboljši so se z njim mogli v parlamentu kosati. Pa tudi v političnih debatah v lastni stranki je bil skoraj nepremagljiv. Silno veliko je Vandervelde tudi časninarsko deloval. Njegovi članki v »Peuple« in v »Dépeche de Toulouse« so bili vsebinsko in stilistično vedno na višini in tako od prijateljev, kakor nasprotnikov zelo opaženi. Njegove članke je evropska socialna demokracija mnogo let sprejemala kot merodajno vodilo za svoje politično in taktično zadržanje. Kljub temu pa so ga zadnja leta mlajši voditelji potiskali v stran in za umrlega je skoraj tragično, da mu je njegov najljubši učenec, sedanji ministrski predsednik Spaak, izpodnesel položaj v stranki. Nekaj mesecev pred svojo smrtjo je bil Vandervelde namreč prisiljen, da je odstopil kot predsednik belgijske socialne demokratske stranke, gotovo v upanju, da se bo skoraj povrnil na prejšnje mesto. Toda to možnost mu je nenadna smrt preprečila.

Ahčin.

**Prihodnja številka »Časa«
bo izšla 1. aprila.**

V oceno smo prejeli:

Knjige Družbe sv. Mohorja v Celju za leto 1939:

a) Redno izdanje:

1. **Koledar** za leto 1939.
2. Jenko-Hassl, **Izum** (Slovenske večernice 91. zv.).
3. Dr. Fr. Jaklič, **Ure češčenja**.
4. Marija Ahačič, **Čuda narave**.
5. Dr. Josip Mal, **Zgodovina slovenskega naroda**, zv. 15.
6. **Življenje svetnikov** 13. zv.

b) Knjige za doplačilo:

1. F. Salten-V. Lavrič, **Bambek**.
2. Sonja Sever, **Čevljarček Palček** in druge pravljice.
3. Janez Jalen, **Cvetkova Cilka**. Zgodba.
4. Jože Cvelbar, **Izbrano delo**. Uredil Fr. Koblar.
5. Inž. kem. Jakob Turk, **Pašništvo**.

Od raznih založb in pisateljev:

Dela Otona Župančiča IV., **Članki, govori, ocene, eseji**. Izdala Akademsko založba v Ljubljani 1938.

Kočevski zbornik. Izdala Družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani 1938.

Ob dvajsetletnici Jugoslavije. Misel in delo, 12. zv. 1938.

Spillmann-Bednařik, **Na morišče**. Zgodovinski roman iz časov francoske revolucije. I. del. Soc. ed. Sigma. — Gorizia 1938.

Od socialno-ekonomskega instituta v Ljubljani:

Dr. Ivo Pirc in Franjo Baš, **Socialni problemi slovenske vasi**, I. zvezek. (Zbirka študij št. 2.) Ljubljana 1938.

Hrvoj Maister-Filip Uratnik, **Socialni problemi slovenske vasi**, II. zvezek. Ljubljana 1938.

Dr. France Tomšič, **Nemško-slovenski slovar**. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. 1938.

Dr. Jaromir Doležal, **T. G. Masaryk**. Soupis tisků v cizích jazycích. 1938. Orbis. Praha.

Janez Oražem, **Naša župnija**. Življenje s Cerkvijo po župniji. S 35 izvirnimi inicialkami in vinjetami. Ljubljana 1939. Založili »Božji vrelci«. (Litugična knjižnica: Živimo s Cerkvijo II.)

Dr. M. Držečnik, **Doctrinae S. Ambrosii de Christo Deo Homine**. (Excerpta ex dissertatione ad lauream in Facultate theologica Pontificiae Universitatis Gregorianae.) 1938.

Jože Korenčič, **Zemljiški odnosi v Jeruzalemskih gorica**. (Ponatis iz »Obzorja«, letnik 1938, zv. 1-12.) Samozaložba. (J. K. Sv. Bolfenk pri Središču.) Maribor 1939.

Ivan Zorec, **Iz nižav in težav**. Pot ubožnega slovenskega dijaka. Založila Družba sv. Mohorja v Celju. 1938. (Mohorjeva knjižnica 101.)

Publikacije Leonove družbe:

Občni zbor Leonove družbe je cene za nekatere svoje publikacije znatno znižal. Odslej se prodajajo po teh cenah:

Slovenci v desetletju 1918—1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Str. 776. Cena broš. 100 Din, vez. 124 Din.

Dr. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. I. knjiga broš. 100 Din, vez. 120 Din (razprodana); II. knjiga broš. 140 Din, vez. 160 Din; III. knjiga broš. 120 Din, vez. 140 Din; IV. knjiga broš. 140 Din, vez. 160 Din; V. knjiga broš. 140 Din, vez. 160 Din. — Kdor kupi vse knjige naenkrat, dobi še 20% popusta od cele vsote.

Dr. Jos. Gruden, Slovenski župani, broš. à 8 Din.

Dr. Jos. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stol. in ustanovitve ljubljanske škofije, à 25 Din.

Dr. M. Opeka, Rimski verzi, à 10 Din.

Paul Bourget-Kopitar, Zmisel smrti, à 20 Din.

Bazin-Iz. Cankar, Gruda umira, à 30 Din.

Baar-Hybašek, Zadnja pravda, à 20 Din.

P. St. Škrabec, Jezikovni spisi, snopič à 5 Din.

Dr. P. Blaznik, Kolonizacija selške doline, à 30 Din.

Dr. A. Gosar, Kriza moderne demokracije, à 3 Din.

Dr. A. Gosar, Poljedelska statistika, à 3 Din.

Dr. A. Breclj, Seksualni problem, à 3 Din.

Dr. Kolarič, Miklošič, à 3 Din.

Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, à 24 Din.

E. Bojc, Slomšek, naš duhovni vrtnar, à 6 Din.

Dr. R. Andrejka, Selški predniki J. E. Kreka, à 20 Din.

Okrožnica Casti Connubii, à 4 Din.

Okrožnica Quadragesimo anno je razprodana.

Naročniki »Casa« dobijo vse knjige 25% ceneje. Naročila naj se pošiljajo na upravo »Casa«, Ljubljana, Miklošičeva c. 7/L. (Prosvetna zveza).